

г-н. Калачев.

150

ИВАНЪ ВАЗОВЪ

210 X 140

НОВА ЗЕМЯ

РОМАНЪ

ИЗЪ ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗЪ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛѢДЪ
ОСВОБОЖДЕНИЕТО.

ВЪ СЕДЕМЪ ЧАСТИ

Съ 19 иллюстрации

отъ Обербауера, Мъринична, А. Митова и Канелла.

издание второ.

СОФИЯ

Издава централната книжарница на Т. Ф. Чипевъ.

1896

И В А Н Ъ В А З О В Ъ

Н О В А
З Е М Я

РОМАНЪ

ИЗЪ ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЪ ПРЕЗЪ ПЪРВИТЪ ГОДИНИ СЛѢДЪ
ОСВОБОЖДЕНИЕТО

ВЪ СЕДЕМЪ ЧАСТИ

Съ 19 иллюстрации

отъ Обербауера, Мърквичка, А. Митова и Канелла.

Съ приложени рѣчникъ, свидѣтелства и бѣлѣжки

ИЗДАНИЕ СЕДМО.

Бѣла Слатина

Издава Студио Беровъ &
2025

Издава се по случай:

140 години от Съединението на Княжество България с Източна Румелия и предстоящата през 2026 г. 130-та годишнина от първото издание на книгата.

1170 години от създаването на първата българска азбука – глаголицата.

1160 години от покръстването на българския народ от св. цар Борис.

© 1896 Иван Вазов, писател

© 2025 Студио Беров ООД, издател

© 2024-2025 Красимир Беров, съставител, корица

© 2025 проф. Маргарет Димитрова, предисловие

© 2025 Теодора Берова, преглед и поправки

Книгата е създадена само със свободен софтуер: Xubuntu, LibreOffice, Inkscape, GIMP, Ghostscript, gImageReader, tesseract, Vim, Go, wget, Firefox

Печат: Дайрект Сървисиз ООД

ISBN: 9786199326008

КОЕ ДЪ Е.

Прѣдисловие.....	12
------------------	----

ЧАСТЪ ПЪРВА.

I. Урвата Зли-Пролѣзъ.....	17
II. Искупление на една радостъ.....	18
III. Конникътъ при Амбарица.....	20
IV. Сцени въ небето.....	23
V. Найдень Стрѣмски.....	30
VI. Самодива.....	34
VII. Хала.....	40
VIII. Изъ пущинацитъ.....	43
IX. Лутане.....	45
X. Заслонъ.....	47

ЧАСТЪ ВТОРА.

I. Писмото на графа Марузина.....	53
II. Канцеларията.....	59
III. Екзекуторътъ.....	60
IV. Балъ.....	64
V. Баленъ герой.....	68
VI. Въ градината.....	74
VII. Погледъ назадъ.....	76
VIII. Свѣтлина.....	80
IX. Пѣтници.....	84
X. Черноморска молитва на Дунава.....	87
XI. Въ гостинница „Гривица“.....	90
XII. Дочаканъ.....	93
XIII. Родоначалникъ на българскитъ дуели.....	95
XIV. Драга.....	98
XV. У Филовича.....	100
XVI. На улицата.....	103
XVII. Пепелището на проданъ.....	104
XVIII. Приятельтъ на Филовича.....	107
XIX. Сждъ.....	110
XX. Гостъ.....	112
XXI. Хаджи Евтимъ.....	115
XXII. По набрѣжието.....	117
XXIII. Мачухонски става страшенъ.....	121
XXIV. Подъ свое покровителство.....	124
XXV. Гощавка на князь Дондунова.....	127
XXVI. Първо окопитване.....	132

ЧАСТЪ ТРЕТА.

I. Пѣтникътъ.....	133
II. Ударътъ.....	135

III. Самоволенъ заточенинъ.....	137
IV. Догански продължава.....	140
V. Къмъ Комъ.....	144
VI. На връхъ Комъ.....	148
VII. Пѣсната.....	150
VIII. Пирамидата.....	152
IX. Докторътъ лѣкува Стрѣмски.....	155
X. Тревогитъ на философа.....	158
XI. Пѣтница.....	162
XII. „Земи, голубчикъ!“.....	164
XIII. Изъ улицата.....	166
XIV. Опасно искушение.....	168
XV. Безсънна нощъ.....	173
XVI. Първиятъ избранникъ.....	176
XVII. Прѣчекъ при триумфалната арка.....	178
XVIII. По край Бързия.....	183
XIX. Въ планината.....	187
XX. Тракиецъ.....	193
XXI. Опасностъ.....	197
XXII. Иванъ Боримечката.....	201
XXIII. Гурко и Скобелевъ.....	204
XXIV. Сѣячъ на бѣджщето.....	207
XXV. Селски даскалъ.....	211

ЧАСТЪ ЧЕТВЪРТА.

I. Пожарището.....	215
II. Поклонения.....	217
III. При дворската баричка.....	219
IV. При канаритъ.....	224
V. Нови срѣщи.....	229
VI. Успѣхъ.....	232
VII. Гинка продължава да е признателна.....	233
VIII. Невѣнка Шамурова.....	236
IX. Неприятель.....	239
X. Подъ кестена.....	242
XI. Нощенъ бѣгъ.....	245
XII. Късно!.....	248
XIII. Експромтътъ на Фанка Фтичката.....	250

ЧАСТЪ ПЕТА.

I. Автономията.....	253
II. Борисъ Шамуровъ.....	256
III. Два познайника.....	260
IV. Замфирица.....	263
V. Да живѣй съединението!.....	267
VI. Кипежъ на една идея.....	270
VII. Кулата.....	275
VIII. Оттатъкъ кулата.....	279

IX. Разбитъ!	283
X. Една свѣтска интрига	286
XI. Облакъ	288
XII. Гостилницата на панъ Тваржицки	291
XIII. La Chère	294
XIV. Бѣла нощъ	296
XV. Луча	299
XVI. Сахатъ-Тепе	302
XVII. Самоубийството	304
XVIII. Въ слѣпата улица	307
XIX. Пожарътъ	310
XIX Двѣ стълби	312
XX. Горски стражаръ	316
XXI. Една развалена идилия	319
XXII. Гости въ колибата	321
XXIII. Харамийска вечеринка	324
XXIV. Кой запали?	327
XXV. Попъ Кжнъ	329
XXVI. Прибѣжището	331
XXVII. Небивали нощни богомолци	332
XXVIII. Къмъ Черешовица	335
XXIX. Ураганъ	338

ЧАСТЬ ШЕСТА.

I. По Женевско езеро	343
II. Славянскиятъ звукъ надъ езерото	347
III. Въ странство	351
IV. Ганчо Кирковъ	353
V. Въ вагона	358
VI. Парижъ	361
VII. Шведецъ	364
VIII. Le compte Bradloff	366
IX. Сжщиятъ	367
X. У докторъ Фобела	370
XI. Съгражданинъ	373
XII. Нечакана развѣзка	376

ЧАСТЬ СЕДМА.

I. Една гръмлива утрина	381
II. Продължение	385
III. Конакътъ	390
IV. Послѣдний исходъ	396
V. Шествието	399
VI. Приятелитъ	402
VII. За границата	405
VIII. Изъ пжтя	407
IX. Иванъ диктува	408
X. Вжтрѣшенъ неприятель	410

XI. Първий день.....	411
XII. „Марково-Колѣно“.....	415
XIII. Патриотически разговори.....	416
XIV. Ужасът на Рангела.....	419
XV. Пжтътъ затворенъ.....	422
XVI. Бродъ.....	424
XVII. И Филеасъ Фогъ съюзникъ.....	426
XVIII. Сутринтъ.....	428
XIX. Съединението.....	429
XX. Къмъ сѣверъ.....	434

РЪЧНИКЪ

Направа и уредба.....	435
Речник.....	436

СВИДѢТЕЛСТВА

Руско-турска война (1877 - 1878).....	457
Някои от споменатите личности.....	461
Берлински конгрес и договор.....	466
Съединението.....	469
Български говори.....	471

БЪЛЪЖКИ

Целите.....	473
Романът.....	473
Издания.....	474
Правопис.....	476
Направа.....	482
Благодарности.....	484

НОВА ЗЕМЯ.

Прѣдисловие

„Нова земя“ е роман, замислен от Иван Вазов като продължение на „Под игото“, и наистина в него присъстват герои, които познаваме от емблематичната творба на патриарха на българската литература. Новият роман обаче не е посрещнат радушно от всички литературни критици и до днес остава в сянката на „Под игото“. Той отразява нравите в следосвобожденска България, различните идеологически, културни и политически възгледи. Публикуван е за първи път през 1896 г. и претърпява още 6 издания. След 1945 г., когато се въвежда отечественофронтовският правопис, са направени нови издания с новия правопис. През 2019–2021 г. се появиха и нови издания със съвременен правопис. Освен това романът е включен в томове със събрани съчинения на големия български писател.

Настоящото издание се отличава от изданията от последните 80 години по това, че се връща към ранните издания, направени с правописа на времето преди 1945 г., правопис, с който си е служел и самият Иван Вазов. Всъщност в десетилетията след Освобождението се предлагат различни правописни проекти, свикват се специализирани филологически комисии, за да се унифицират различаващите се в детайлите възрожденски правописни практики, като голяма е ролята на Министерството на народното просвещение. Самият Иван Вазов като принципал на това министерство подготвя правописно упътване, но правителството на Константин Стоилов се оттегля в началото на 1899 г., преди да е окончателно приет този правописен проект. Предлаганият от Вазов правопис е близък до авторитетния по онова време Дринов правопис и ляга в основата на правописния вариант, предлаган от следващото правителство, в което министър на просветата е Тодор Иванчов. През 1899 г. е приет първият официален български правопис, известен като Дриновско-Иванчевски. По-късно дискусии и реформите продължават, но общото за почти всички правописни проекти до 1945 г. е използването на т.нар. „исторически букви“: т. нар. е двойно (ѣ) и ѣ широко (ж), както и на краесловни ерове. Иван Вазов е пишел с такъв правопис, предлагал е такъв тип правопис и затова е важно днес читателската публика да познава творбите му и с оригиналния им правопис. Още повече че използването на тези букви е продължение на старата българска традиция – на старобългарския правопис, създаден от светите братя Кирил и Методий и техните ученици през втората полови-

на на IX век и утвърден сред българите от българските клирици и владетели Борис, Симеон и Петър в края на IX и през X век. Отначало на старобългарски език се е пишело с глаголица, но създадената в североизточнобългарските земи кирилица следва в голяма степен правописните правила на глаголическата традиция, буквата ъ заменя глаголическата буква А, а ж – Ѣ. Кирилските букви за ят (ѣ) и за задна носова гласна (ж) са създадени вероятно още в последните декади на IX век от български книжовници и се използват векове от българските книжовници. Буквата ъ е създадена, за да означа звук, който днес е запазен само в някои български диалекти, например в Родопите – той е звучал като /е/, но с по-широко отваряне на устата като /а/, т.е. нещо средно между /е/ и /а/. Вероятно в редица диалекти, а може би и в книжовното (литургичното) произношение се е загържал гълго, защото Константин Костенечки в своя трактат за правописа (за буквите) от 20те години на XV век обяснява, че буквата ъ означава звук, подобен на това, което са чували в гръцката дума κρεας, т.е. звук между /е/ и /а/. Като изключим диалектите, които и до днес пазят това широко е, в останалите български диалекти този старобългарски звук се е променил по различен начин – в едни е дал винаги /е/, например голем, големи, бел, бели, белота, вера, верен, грех, грешка, грехота, а в други в едни условия е преминал в /'а/ (или може да се представи като ѣа, ѣа, което се означава днес с буквата я), а в други фонетични условия – в /е/, както е и в съвременния книжовен изговор (т. нар. променливо я): голям, бял, вяра, грях, но големи, бели, верен, грешка, грехота. Писането на тези думи с буквата ъ едва ли би затруднило читателя днес: грѣхъ, грѣшка, грѣхота, бѣлѣ, бѣли и пр.

Тази буква се е използвала в средновековните славянски ръкописи на старобългарски книжовен език не само сред българите, но и сред други южни и източни славяни. Употребявала се е в писмената традиция на сръбски език и на източнославянските езици през XVIII, XIX и началото на XX век. В новобългарския правопис тя се е пишела по етимология – там, където е била в старобългарски, например рѣка, грѣхъ, вѣра, пѣхъ, тѣхенъ, нѣчи и др.. Пишела се е и във форми за минало време: седѣхъ, горѣхме, бѣхте, в определителния член за множествено число, например женитѣ, ученицитѣ, във форми за мн.ч. на местоименията, като тѣ, тѣзи, онѣзи и др., в наречията, като послѣ, нагорѣ и др. Различно в правописните проекти са се пишели представките и предлозите с етимологичен ят – в едни издания виждаме е, като днес, предѣ, следѣ и пр., а във Вазовския правопис и в ранните издания на „Нова земя“ – с ѣ, като

прѣзъ, чрѣзъ, срѣдъ, прѣ-

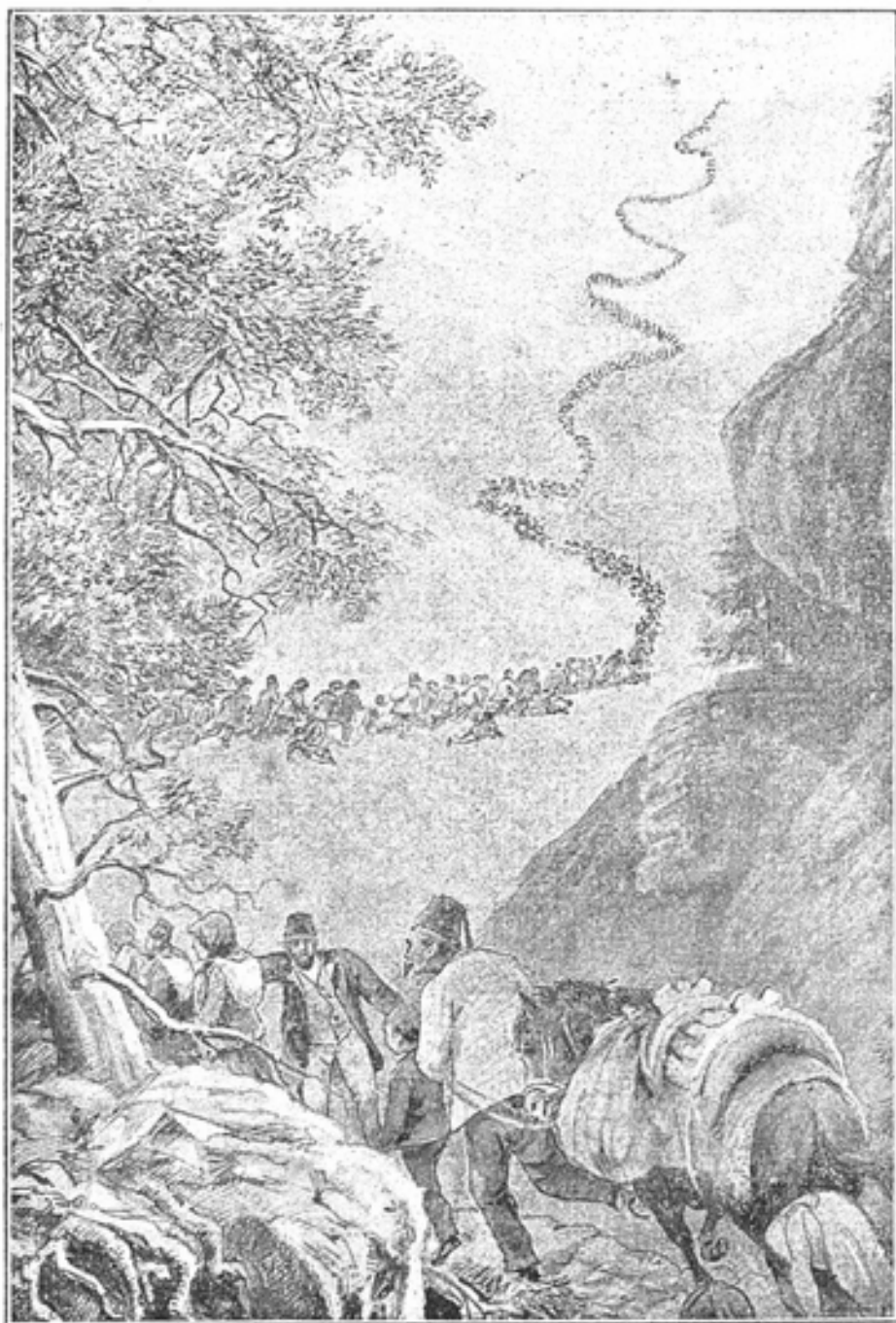
Буквата ж в средновековния период и в новото време остава специфична за българската книжовна традиция. Тя е създадена в старобългарския период, за да означа изговор на /о/ с носов призвук (като он), а може би в следващите епохи в някои говори е звучала като ън, ан, т.е. при изговор издишната струя се озвучава не само в устната кухина, но и в носната. Тази носова гласна се е пазела дълго в българските говори, дори и през XIX–XX век, че и до днес в крайни южни български говори, повечето извън територията на съвременна България – засвидетелствани са форми като рѣнка, ранка (рѣка), при гѣмбѣ (при гѣба), крѣнк (крѣг), пѣнт или пант (пѣт) и др. Днес наследниците на този носов звук са разнообразни в останалите български диалекти – в много от тях е /ѣ/, както е прието и в книжовния език (рѣка, мѣка, гѣб, крѣг), в други е /а/, /ѡ/, /ѣ/, например в Ботевградско „вѣрвѣм по пакѣ“. Буквата ж се е пишела в българската книжнина векове наред по етимология – там, където е била в старобългарски, например мѣжа, рѣжа, гѣбѣ, крѣгѣ, пѣтѣ, крѣгѣ и др. Съвременният български читател лесно ще разбере тези написания, ако произнася буквата като /ѣ/. По етимология буквата се е пишела и в сег. време, 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч., а при някои глаголи, за да се означа предходен мек консонант, се пише и ѣж, например пишѣж/ пишѣжѣ, благодарѣж/ благодарѣжѣ, пѣжж/ пѣжжѣ. Наистина и досега правоговорът изисква тук да се произнася /ѣ/ според изговора в голям брой български диалекти. В правописните упътвания от XIX и първата половина на XX век има разнوبой: едни препоръчват този начин на писане на тези глаголни окончания, а други предпочитат -а/-ат, -я/ят, както е и днес (пиша/ пишатѣ, старая се/ стараят се). В първите издания на „Нова земя“ се пише в тези окончания ѣ широко (ж), а след гласна – ѣж, например благодарѣж, останѣж, пазѣжѣ, стараѣж се. Във Вазовския правопис и в „Нова земя“ буквата ж се пише по етимология и в окончанието за 3 л. мн.ч. на простите минали времена: -хѣж (днес -ха), например минахѣж, станахѣж, приближавяхѣж.

Буквата ж се е използвала в средновековните ръкописи, писани на старобългарски книжовен език в българските и влахо-молдовските книжовни средища, докато в правописа на южнославянски и източнославянски ръкописи, написани на старобългарски книжовен език, тя е била заменена с Оу според местния изговор (например моука, роука, кроугѣ). Така и в книгите на сръбски и на източнославянските езици през XVIII, XIX и началото на XX век тя не се използва и остава типична за българския правопис от IX в. до 1945 г.

Използването на стария правопис в настоящето издание приб-

лижава читателя до времето, когато е работил Вазов, до неговия почерк, грамотност, предпочитания като писател и като министър на просветата. Чрез това издание се оказва и дан на първоучителите, светите солунски братя и техните ученици, на хилядите български книжовници, писали векове с ъ и ж, запазили българската книжовна традиция и правопис, независимо от нелеките условия, в които са живеели и работили. Това издание е ясна връзка с корените на българската книжовна култура и се надявам, че историческите букви не биха затруднили никого, ако мислено се заменят с фонемите на съвременния правоговор или диалекти: ъ с /e/ и /ѐ/, ъа/ = я, а ж с /ѣ/ или според диалектно произношение с /а/, /ѐ/ и др., както са правили предшествениците ни през XIX и първата половина на XX в.

проф. Маргарет Димитрова

Горний край на тоя кривуличенъ потокъ отъ човѣшки мравунякъ се губеше въ небето. (Стр. 4)

ЧАСТЪ ПЪРВА.

І. Урвата Зли-Пролъзъ.

По гладката, стръмна южна урва на Амбарица – високия старопланински връхъ, който гледа надъ Стрѣмска долина, ставаше нѣщо необикновено и чудно: върволици свѣтъ пъплеше и се катереше на горѣ възъ върлото. Тие върволици идяхъ на синджирѣ, защото вървахъ по едничката козя пжтека, що извиваше на безбройни лакътушки по стръмниятъ хълбокъ на урвата, за да излѣзе на бѣлото. Имаше тамъ съ стотини хора: граждани, селяне, мъже, жени, старци, дѣца – смѣсени, сичките съ вързопи и брѣмета, мнозина водѣйки магарета и мулета натоварени; имаше гологлави, имаше по чорапи, и боси, имаше по риза само – запѣхтѣни, заморени, исплѣзали языкъ по върлата стѣна. Тие слисани тѣлпи бързахъ, лазахъ, смисахъ се, прѣваряхъ се, спѣвахъ се, падахъ по лъзгавата трева на стръмнището. Подирѣ всѣка минута пъплене – спирахъ, да си поемѣтъ душата, съ погледи уплашено устремени назадъ къмъ политѣ на урвата, къмъ канаритѣ, които стѣрцахъ застрашително, къмъ долината, която се виждаше между тѣхъ – и пакъ зафащяхъ на нагорѣ. А часоветѣ минавахъ, а урвата се не свършаше, а връха на Балкана се не стигаше. (4)¹

Горний край на тоя кривуличенъ потокъ отъ човѣшки мравунѣкъ се губеше въ небето; но когато по-заднитѣ пжтници дояхъ до точката, дѣто се изгубвахъ прѣднитѣ, виждахъ, че урвата пакъ се дига, пакъ тѣй висока, и на горниятъ ѣ край пакъ се очертаватъ силуетитѣ на хора, които влазятъ въ небето. Лекитѣ подпухналости на урвата давахъ тая иллюзия на погледа; но измамата пакъ се повтаряше за прѣмалѣлитѣ пжтници. Краката се бѣхъ подкосили, мишцитѣ изнемошѣли, енергията исчерпана: само единъ страхъ електризуваше тие обезсилени сжщества и ги тласкаше напредъ. Часъ по часъ отъ тие разнизани тѣлпи се ронеше нѣщо и оставаше на пжтя. То бѣше или нѣкой капналь пжтникъ, или умирающъ, или дѣте фърлено отъ майка си, които никой не поглеждаше, прѣскачаше ги, отминуваше ги безучастно. Прѣсипнали гласове, прѣмрѣли

1. Числото между скоби е номерът от заглавката на страницата в първоизточника. Така читателят може да я намери в снимките на страниците от 1896 г. и да сравни. На страниците с изображения на тях номерът на страницата е запазен където е бил. Изданието от 1896 г. е обнародвано на адрес: http://catalog.libvar.bg/view/check_user.pl?id=144633&ITEM=book.

Номерата на страниците започват от снимка 12. Това е стр. № 4.

пжшканета, писъци женски искачахж отъ чупенитѣ редове на бѣжанцитѣ и шумѣтъ на тие смѣсени вопли на безнадежностъ се разнасяше и умираше безотзивно въ пространството на пущинака. Никога тоя планински кжтъ не бѣ виждалѣ въ самотиитѣ си толкова свѣтъ! Зрѣлище покѣртително! Тоя върволякъ, тоя бѣгъ, тоя глѣчъ слѣдваше отъ дѣното на урвата до върха ѣ, цѣла рѣка човѣшки отчаяния, безконеченъ низъ страдания на обезумѣла и деморализувана сгань!

Слънцето навалеше на заходѣ. То освѣтляваше само горнята половина на стѣната; долнята ѣ часть остаяше въ сѣнка, както и цѣлиятъ усоенъ долъ, и чернитѣ разредени купове борики, що слазяхж къмъ него, и високитѣ жбести карпи отъ западѣ, надвиснали навжсено, които фѣрляхж грамадната си сѣнка и възъ урвата. Прѣзъ широкия процѣпъ планински, образуванъ отъ скалиститѣ стѣни, шумно и пѣняста се фѣрляше прѣзъ каменисти прагове надолу къмъ пропастьта рѣката, на която нѣколко слѣни барици тука образуватъ (5) главата. Прѣзъ тоя процѣпъ погледѣтъ слазеше къмъ Стрѣмска долина, широко растлана въ своята вѣлшебна живописностъ, съ златоруси тѣсми на пожънати ниви, съ тъмни купове орѣшаци, съ зелени паши и покосени ливади край лѣскавата ивица на рѣка Стрѣма, кичасти, потънали въ шумакъ селца – всичко това миниатюрно, мило, картинно, облѣчено въ оная непостижима прѣлестъ, която далечината дава на сами по себе хубавитѣ природни гледки. Въ дѣното на кржгозора Срѣдня-Гора прѣпрѣчваше своята съ меки очертания верига, която се сплюсваше силно при Михилци, за да отвори пжтъ на долината къмъ Пловдивско поле, неясно и призрачно подѣ мжглата на далечността, допрѣло до лазурния обликъ на родопскитѣ грамади.

Но тая чудна картина на Стрѣмска долина никой не забѣлѣжваше, никой нищо не виждаше отъ обаяноститѣ на панорамата: всѣкому погледа фѣрчеше нагорѣ, и пакъ падаше плахо долу въ долѣтъ, въ процѣпа на планината, или изглеждаше едни сиви ниски облачета, които се плѣстяхж задъ чуката на високото бърдо отдѣсно. Тие вълнисти облачета на сѣка минута мѣнявахж подвижнитѣ си влакнясти форми, разливахж се, зафащахж по-голѣмо пространство въ сѣвсѣмъ ясното небе. Би рекѣлъ човѣкъ – димѣтъ изъ вулканически кратеръ блювналѣ нѣкждѣ по бърдото.

II. Искупление на една радостъ.

Тие облаци произхождахж отъ единъ пожаръ.

Гореше Бѣла-Черква².

Отъ три дена гореше Бѣла-Черква. Отъ три дена Бѣла-Черква ставаше плѣнъ и пожаръ; а жителитѣ ѝ се спасявахъ прѣзъ тая непроходна урва, прѣваляхъ Стара-Планина и дирахъ убѣжище въ България. (6)

Тоя день бѣше 24 Юлий, 1877 година.

Сирѣчь, периода на най-големия разгаръ на русско-турската война, когато руситѣ, отблъснати при Плевен³, прогонени отъ Сръдня-Гора, прѣживявахъ най-страшния кризисъ на борбата.

Подиръ героическитѣ битки при Кара-Бунаръ и Нова-Загора, подиръ отчаяния и кръвопролитенъ бой при Стара-Загора, генералъ Гурко⁴ съ своя ослабналъ корпусъ и съ нѣколкото си силно изронени дружини опълченци, се дръпна въ Казанлъжската долина и прѣвали Стара-Планина. Тракия, една минута възликувала и помислила, че е освободена отъ грѣмотевичното появяние на смѣлия Гурковъ отрядъ, който посрѣщна съ вѣнци, се намѣри въ страшно положение: тя бѣ изложена беззащитна на гнѣва и отмъщението на разсвирѣплитѣ побѣдоносни господари. Настана кървавата отплата, за кратковременното тържествуване, за пияния вѣсторгъ на роба при виждането призрака на свободата си, призракъ, исчезналъ, като лъжливъ сънъ. Извърши се най-страшния епизодъ на тая война, епизодъ кървавъ и пълнящъ съ настрѣхъ душата, но чийто шумъ заглъхна въ трѣска на Плевенските катастрофи, въ грѣмътъ на епическитѣ битки при Шипка⁵, въ заглушителния вой отъ грандиознитѣ блѣсъци на два мира... Южна България понесе самъ наказанието за една радостъ, която испытваше и цѣла България, и една даде искупителната жертва за освобождението ѝ. Мечъ, огънь и опустошение мина прѣзъ всѣко мѣсто, дѣто бѣ стѣпилъ руски кракъ, или дѣто се бѣ пратилъ поздравъ на освободителнитѣ гости, или

2. Сопотъ. Бѣла-Черква е прѣводъ на турското название на тая мѣстность: Акча Клузе. (Изм. Под Игото, 1894 г.)

3. Обсадата на Плевен е най-тежката и продължителна битка в хода на Руско-турската война (1877 – 1878).

4. Йосиф Владимирович Ромейко-Гурко (на руски: Йо̀сиф Влади́мирович Роме́йко-Гу́рко) (28.07.1828 – 28.01.1901) е руски граф, офицер, генерал-фельдмаршал. Бележит участник в Руско-турската война от 1877 – 1878 с редица подвизи. Преминава смятания от турците за непроходим Хаинбоазки проход.

Битката при Стара Загора е между част от Предния руски отряд, под ръководството на генерал Гурко, и Централната турска армия. Воюва едновременно с битките при Нова Загора и Джуранли. Завършва с победа на турците и е последвана от масово избиване на българското население на града.

5. Шипченската битка (август 1877) на 9 – 14 / 21 – 26 август 1877 г. е решаващо сражение в Шипченския проход в хода на Руско-турската война (1877 – 1878).

само бѣ се искажала най-малка радостъ за дохождането имъ. Отъ двѣтъ страни на Срѣдня-Гора и на Сърнена-Гора, въ политѣ на Стара-Планина, въ долината на Тунджа, въ долината на Стрѣма - всичко бѣ потънало въ кръвъ и пламъкъ. Стара-Загора гореше, Нова-Загора гореше, селата тамъ (7) горяхъ; Калоферъ гореше, Карлово не гореше - но се пълнеше съ български трупове, Бѣла-Черква гореше, разграбвана отъ башибозуцитѣ, а жителитѣ ѝ бѣгахъ прѣзъ балканското гърло Лѣвица и прѣзъ урвата на Амбарица; бѣгахъ прѣзъ сѣщия пѣтъ и всички български села отъ долината, дигнати, като единъ прахъ отъ урагана на турската яростъ.

Пѣтътъ на това плачевно шествие на хилядитѣ нещастни бѣжанци бѣше насѣянъ съ дири отъ гибель. Мръгавци, издѣхнали отъ страхъ или прѣмалѣлость, трупове окървавени, стоки, дрѣхи, оржия - фърлени за да олекчѣтъ бѣгането. Турцитѣ прислѣдвахъ окаяниците и въ планината; въ самата балканска долина, Лѣвица, отъ дѣто се почева спасителната урва, се трѣкаляхъ трупове окървавени на българи, застигнати отъ башибозуцитѣ. Планината не бѣше сигорна и по-навѣтрѣ. Бѣжанцитѣ възъ урвата съ ужасъ си посочвахъ по двата успоредни ней ярове нѣкакви малки фигурки между камъняцитѣ. Това бѣхъ башибозуци. Тие злодѣйци бѣхъ се искачили отъ другадѣ на тия високи точки и издѣбвахъ жертвитѣ си. Бѣжанцитѣ отивахъ напредъ, покорни на сѣдбата си. Връщане нѣмаше: отпредъ бѣше явна опасностъ, отзадъ бѣше върна гибель. Нѣкои отъ мѣжетѣ, било да сплашѣтъ тие дебѣящи неприятели, било да си дадѣтъ сърдце, испразднихъ отъ врѣме на врѣме револювери изъ въздуха и балканскитѣ ярове повтаряхъ гърмежитѣ. Тие смъртоносни оржия едно по едно бидохъ зафърлени на пѣтя, когато колоната приближаваше до горний край на урвата...

III. Конникътъ при Амбарица.

Амбарица, подиръ Юмрю-Чалъ, вторий великанъ на Стара-Планина, е една колосална, гола, разлата пи-(8)рамида, наклонена на истокъ, отишла поврага нейдѣ въ небето, дѣто събира облацитѣ около челото си. Тоя връхъ, добръ виденъ отъ цѣлата Стрѣмска долина и отъ цѣлото Пловдивско поле, е исправенъ тъкмо надъ Бѣла-Черква, но която вижда само политѣ му.

Спокойно и величаво държи Амбарица главата си въ небеснитѣ вишини, изъ които се вижѣтъ и грачѣтъ орли. По нейнитѣ приоблачни хълбоци, покрити съ тлѣсти паши, пѣплѣтъ лѣтосъ богати юрушки стада, пасѣтъ на воля гойни говеда, хрупатъ съ наслаждение тревата дребни, пѣргави планински коне. Тишина царува въ

пространнитѣ самотии около гиганта. Вѣтърътъ едвамъ шумоли изъ букацитѣ му, и боровитѣ лѣсове въ подножието му; сегисъ-тогисъ горско пиле искрѣче диво въ столѣтната гора, или расклати задрѣмалитѣ вѣйки, като прѣфрѣкне отъ клонъ на клонъ.

Никой не се е качвалъ на Амбарица. По нейната лѣзгава и страшно наведена стрѣмнина шеметѣ фаща, кракътъ се подхлѣзва надъ пропастьта, вѣтрища внезапно свалятъ шапката, или носителѣ ѝ... Само тоя луди делия Крали Марко нѣкога, казва прѣдание-то, ималъ си житницата на връха – види се, да я направи непристъпна за крадци – а може-би – отъ просто тщеславие – да покаже на свѣта силата на Крали Марко. Отдавна вече Марко се е изгубилъ, и амбаря му нѣма на връха, но връхътъ носи и днесъ спомена на тая Маркова слободия и се вика: Амбарица.

Но ако се ненамира тамъ никаква слѣда отъ подвига на исполина, то ще намѣрите друго нѣщо, каквото второ нѣма: най-величественната гледка на свѣтътъ!

... ..

Въ това врѣме, когато колоната на бѣжанцитѣ се искачваше на върха на урвата, или по-добрѣ – на лѣвото рамо на Амбарица, за да трѣгне на истокъ по билото на гребена, на дѣсното рамо на Амбарица, изъ (9) долътъ на Осѣма, край бороветѣ на Добрила, зададе се единъ конникъ.

Тоя конникъ, младъ и здравъ момъкъ, дупчеше усилено коня си, облѣнъ въ потъ. Добиткътъ бѣше ѣдъръ и силенъ, съ дълга заплѣстена грива, съ юзда, коланъ и стрѣмена отъ вѣже, както биватъ кираджийскитѣ коне. Надъ самаря бѣ фърлено едно палто. Широко се раздухвахъ двѣтѣ страни на запѣнения коремъ на запѣхтѣното добиче.

Младиятъ конникъ носеше униформата на турски колѣ-агасж – капитанъ: синъ сукненъ мундиръ, закопченъ съ жѣлти мѣдни копчета, на възгънатитѣ поли на който личеше червената подплата; панталони отъ сѣций платъ и цвѣтъ, съ тѣсни чървени ламбаси; на ржжава – златенъ галонъ, аленъ фесъ на глава – сичко силно оваляно. Безъ сабя.

Когато дойде на самия връхъ на урвата, конникътъ се спрѣ и даде одихъ на коня си. Отъ тукъ надолу стрѣмнината се спущаше наведена, гола, плѣзгава къмъ джлбочинето. Тя прѣсичаше съ недостѣпността си съобщението между дѣсното и лѣвото рамо на Амбарица, или го правеше много тежко. Офицеринътъ гледаше къмъ долината: – тя лежеше въ една чудовишна глѣбина отъ тука, цѣла видена, като на дланъ. Той гледаше по посока на Бѣла-Черква,

но Бѣла-Черква се невиждаше – затулвана по-долу отъ изданината, която правеше чуката Остро-бърдо. Само димътъ, разсѣнъ на сиви пластове изъ въздуха, свидѣтелствуваше за присѣтствието на запалений градъ въ подножието на планината.

Голѣма скръбъ се изобрази по живото, но изблѣднѣло лице на офицера. Той бѣ облѣнъ съ потъ, отъ който прилѣпвахъ до високото му чело китки отъ кестеневата му коса, изскокнала безредно изъ подъ отхлупений фесъ. Погледътъ му горещъ и безпокоенъ, изражаваше сѣщото страдание, сѣщата тревожна душа. (10)

Той се бави само двѣ минути тамъ, па плѣсна коня съ прѣчката и удари напрѣдъ прѣзъ отвѣсната урва. Добитѣкътъ съ мѣка слѣдваше този опасенъ пѣтъ, дѣто никаква диря отъ пѣтека не сѣществуваше. Най-малкото подплѣсване или спрѣпане бѣше гибелно на тая стремителна наклонностъ. Конникътъ очевидно не мислеше това и погледътъ му се сѣ впиваше напрѣдъ въ пространството, безъ да внимава дѣ стѣпа коня му. Излѣзе и вѣтъръ, и при другата опасностъ, се притури и тая. Вѣяницата отнесе фесътъ. Но свикналия съ стрѣмни планинисти мѣста добитѣкъ, толкова ловѣкъ, колкото и якъ, устоя на силата на духлото и прѣмина благополучно най-примѣжливата точка и зави по една по-малко стрѣмна наклонностъ.

Отъ тука се видѣ хубаво урвата надъ Лѣвица и цѣлия пѣстѣръ и подвиженъ потокъ отъ бѣжанци по нея. На върха ѝ, дѣто пѣтя вече отиваше равно, по другата наклонностъ на гребена, тоя потокъ продължаваше шествието си на истокъ и началото му се губеше задъ другия край на една борова гора тамъ.

Офицеринътъ се намираще на крушумъ расстояние отъ това множество, когато нѣколко пушки испукахъ. Той се обърна на дѣсно и видѣ бѣли кѣлба димъ при камѣнацитѣ на ярѣтъ. Тѣлпата подплашена, затѣрча на напрѣдъ. Той мушна коня и прѣпусна надолу къмъ нея по мократа още отъ недавний дѣждъ трева. Конѣтъ се хлѣзна и се струполяса заедно съ ѣздача си. Офицеринътъ срѣчно измѣкна ногата си отъ вѣженото стрѣме и скокна неврѣдимъ; па се наведе, помогна съ мощнитѣ си рѣцѣ на животното да се закрѣпи и да стане, поправи му искривения самаръ, и се мѣтна леко пакъ на гърба му.

Четирима черкези му прѣпрѣчихъ пѣтя. Тѣ бѣхъ притѣрчали отъ засадата си при камѣняка, додѣто (11) ставаше току-що описаната случка, съ ятагани въ рѣцѣ. Единъ му улови коня за юздата.

Но хищникитѣ останахъ слисани: тѣ едвамъ сега видѣхъ, че иматъ прѣдъ себе-си турски офицеринъ.

- Гери, чапкжнларь!⁶ - извика имъ той, като ги устрѣли съ гнѣ-
венъ погледъ.

Черкезитѣ направихъ почтително темена и се отдалечихъ отъ
офицера.

Той продължи пакъ на прѣпусканица къмъ множеството, по по-
легатата поляна. Въ нѣколко минути стигна до бѣжанцитѣ.

IV. Сцени въ небето.

Колоната продължаваше да блика съ нови рояци отъ урвата.

Офицеринѣтъ слѣзна отъ коня и се доближи до най-близката
тълпа бѣжанци.

- Късно, късно, Найдене! - каза му единъ мжжъ, ѣдъръ, здраве-
накъ, почървенѣлъ, облѣнъ съ потъ, като подаваше расплакано го-
диначе на жена си, която се трѣшна на земята и си подаде нѣнката
на жеднитѣ уста на дѣтето.

- Дѣ остана тати, бай Дончо? - попита офицеринѣтъ по българс-
ки, силно поблѣднѣлъ.

- Ти да си живъ, - отговори му кратко Дончо. - Изѣдохъ му ду-
шата невѣрницитѣ... Не можѣ да ходи съ насъ и остана долу, да те
чака. Било му писано така, Богъ да го прости... Ставай, мари! -
обърна се той къмъ жена си, па грабна дѣтето отъ грѣдѣта ѣ. Не-
щастното се расплака, дигнато тѣй грубо отъ трапезата си, ялова
обаче, защото отъ завчера млѣкото на майката се бѣше дръпнало,
отъ страхѣтъ. Отминахъ. (12)

Момѣкѣтъ остояше вкамънѣнъ на мѣстото си. Нови тълпи. Той
попита пакъ:

- Тати какво стана?

- Незнамъ.

- Не видѣхме го.

- Отзади трѣбва да е...

Не иде отзади той, и знажѣтъ кждѣ е, но никой не желае да ка-
же скрѣбното извѣстие. Та и момѣкѣтъ го знаеше. Но той питаше
неволно, несъзнателно, и несъзнателно търсеше съ очи нѣкого изъ
множеството. Потъ като градъ капеше отъ челото му.

Той неусѣтно се облѣче въ палтото си, почувствувалъ трѣпки
отъ студения вѣтръ.

Една бабичка, прѣвита ъ двѣ, пѣшкаташе и охкаташе. Той я прѣс-
рѣщна.

6. Назад, негодници! (тур.)

- Бабо Кито!

- Найдене! Не грижи се, синко: праведната му душа отиде въ райтъ, на баща ти. Охъ! отиде си той, азъ грѣшна остахъ.

- Какъ загина той? - попита Найденъ съ стиснатъ гласъ.

- Още тая заранъ, - зафана бабичката, като се спрѣ, не толкова за да говори, колкото за да си почине, - зададохъ се, синко, проклетниците изъ рѣката... Мжжетъ избѣгахъ на горѣ, останахме, ний, женитѣ, остана и баща ти... Горкиятъ, задъхваше го, двѣ крачки на горѣ не можеше да направи. Иванъ Кирковъ бѣше още близо. Като видѣ, че баща ти ще загине, повърна се. „Ела, бай Марко, каже, да те скриемъ, мигаръ те не съпикасатъ турците!“ Па го поведе, баща ти, изъ долчината на горѣ изъ храсталака, фана го подъ мишница, тури го да лѣгне до едно притулено мѣсто, па накъса шума и бурени, та го покри, остави го тамъ на милость Божия, и избѣга. Насъ женитѣ, булките, дѣцата обрахъ, сичко зехъ. Азъ паднахъ тамъ, (13) да умрѣ... Не можахъ вече да държъ нататкъ. Не ме съсѣкохъ, оставихъ ме, видишъ... Булките и дѣцата откарахъ само назадъ. И Шамуровката откарахъ, съ двѣтъ ѝ момченца и майка ѝ. Тя, когато Иванъ отведе баща ти, даде му на баща ти да ги скрие въ кисията си сто лири, въ кърпа ги имаше... А връвта жълтици бѣше зашита въ ентерията на малкото ѝ дѣте. Намѣрихъ ги още тамъ!.. Тя се вайкаше невестата, и си скубеше коситѣ. Изгубила си бѣше дъщеря си, Невѣнка... Думатъ, че турците я отвели тамъ въ гжсталака. Лошо, баба!... Какви страхотий дочекахме! Боже, имай си милость за насъ!

- А тати какво стана, бабо Кито? - попита нетърпеливо момъкътъ.

- За него азъ да ти расправъ, Найдене! Добъръ вечеръ! - обади се единъ човѣкъ, дребенъ, съ потури, като отриваше съ ржава на ризата си пота по челото си.

- Ха, нека ти расправи Иванъ... Той скри баща ти, и по-добрѣ знай всичко. Па хай вървете! - и бабата подѣ пжтя си тиришката.

- Да вървимъ и да ти расказвамъ, - каза Иванъ Кирковъ. - Баща ти, Найдене, като го завихъ съ шума, оставихъ го. Рекохъ му: „Сега не мърдай тука, бай Марко. Остай сбогомъ!“ Да можеше малко да държи щяхъ да го изведъ съ мене си, като го крѣпж... Но той стѣпка пристѣпи, и сѣдне: слабость голѣма... Поглежда само за тебе, за коня - нѣма ви... Както и да е... Тръгнахъ на горѣ между храсталака и младитѣ борики, та да завия къмъ връха. Кога повървѣхъ малко, обърнахъ се да виджъ баща ти. Какво да виджъ? Двама турци при баща ти - подушихъ го завчасъ! Той стана клетникътъ... Нещо му из-

викахж, и зехж да го тършуватъ. Той измъкна и имъ подаде кесията си.

- Нашитъ пари и Шамуровитъ! - избъбра Найдень. (14)

- Щомъ зехж паритъ, зафанахж, Найдене, тъй, както стоеше правъ, да го кълцатъ съ ножоветъ си. Той падна и извика: „Аманъ! мерхаметъ!“⁷ Но прѣгасна и вече се не чу. Испразднихж и два пишо̀ва въ него, па си отидохж. Азъ се спрѣхъ още малко задъ канарата, та го гледахъ. Както се прострѣ, тъй си и остана. Мжченикъ умрѣ. Богъ да го прости. Ти да си живъ.

Найдень плачеше.

Иванъ Кирковъ прибави:

- Найдене! па помни кой сѣче баща ти. Най-напрѣдъ го засѣче Юсуфътъ табакътъ, Брѣговчанина, съ когото се познаваше баща ти, чункимъ отъ него кожи купуваше... На турчина достлука е на коляното.

Дългата върволица, отъ която правяхж частъ Найдень и Иванъ Кирковъ, сега минаваше отгорѣ надъ голѣмата борова гора, която се чернѣеше въ урвата, на сѣверната наклонностъ на гребена. Отъ дѣсно имъ се издигаше пакъ стрѣмнина.

Тълпата разбъркана и плахо отиваше напрѣдъ, като увеличаше въ устрема си и Ивана и Найдена, който водеше коня си. Тѣ едни застигнахж и отминувахж, други тѣхъ надваряхж... Единъ конникъ, малко отпрѣжъ, яхналъ на високъ, хубавъ жлѣтъ жребецъ, расправяше нѣщо съ силни и сърдити ржкомахания на оние, които вървахж до него, и често турски псувни стигахж до слуха на Найдена. Веднага той се извърна, изгледа го, па се повърна назадъ, като пробиваше навалицата, и се испрѣчи прѣдъ Стрѣмски. Очитъ на тоя чело̀вѣкъ, високъ, блѣденъ, съ дълги мустаци настрѣхнали, бѣхж страшни.

Найдень се спрѣ, като позна хаджи Гжча Шамурѣтъ.

- Найдене! - извика той, - жена ми тая заранъ е прѣдала въ ржцѣтъ на баща ти сто лири!

- Казахж ми, бай хаджия, - отговори Найдень.

- Тие пари да ги дадешъ! (15)

- Баща ми го убихж, знайте, и вашитъ и нашитъ пари зехж турцитъ.

- Тие пари да ги дадешъ! - искряска хаджи Гжчо, - у тебе има пари!

- Имамъ само дваисетъ и двѣ лири, - отговори Найдень, - но тѣ

7. Ох, милост! (тур.)

ми трѣбватъ.

- Дай ги! - извика хаджи Гжчо, като го фана за пазвата.

- Бай хаджи, остави се, недѣй ни запира тука, - каза Иванъ Кирковъ.

- Нѣмашъ право, това е обиръ, - отвърна рѣшително Найдень.

Лицето на хаджи Гжча бѣше свирѣпо.

- Извади кисията, или ти испихъ кръвѣта! - и хаджиятъ извади револвера си и го посочи въ гърдитѣ на Найдена. Очитѣ му свѣтахъ звѣрски.

Тълпата, която ги обикаляше, бързо се разстѣпи и се отдалечи. Никой не искаше да се намѣси въ распрата и да си навлѣче гнѣва на хаджи Гжча. Остаяше само Иванъ, но сѣщо уплашенъ.

Прѣдъ това насилие Найдену не оставаше друго, ами да се покори. Той му даде лиритѣ си.

- Ти забрави да насочишъ тоя револверъ срѣщу турцитѣ, а замѣряшъ съ него единъ безоръженъ българинъ. Срамота! - каза той блѣденъ. Хаджи Гжчо испули очи, за да отговори нѣщо, но внезапно извърна коня си, дупна го по корема и фукна, като крушумъ.

Въ тоя сѣщи мигъ се зачу викъ:

- Турци!

Тълпата нададе викъ и зе да бѣга уплашена, като роякъ пилци, които сѣ видѣли орела. Сички бѣгахъ напрѣдъ. Но веднага се завръщахъ. Нѣколко башибозука бѣхъ се осмѣлили да дойдѣтъ до това мѣсто, за да обиратъ и убиватъ, и бѣхъ прѣсѣкли пѣтя.

- Бѣгайте! (16)

Викове, олелия, ужасъ!

Мжжетѣ се смѣкнахъ надолу и потѣнахъ въ еловата гора; но турцитѣ успѣхъ да загащѣтъ около двайсѣтина души - повечето жени и дѣца, и съ пищови запжнати, ги подкарахъ, като едно послушно и безропотно стадо, надѣсно, по върлото, дѣто една впадина, затулена съ балвани, врасли въ земята, ги закри и отлѣчи отъ множеството на бѣжанцитѣ, което продължи да бѣга изъ общата пѣтека. Женитѣ, нѣми, като смрътъ блѣдни, безъ да имъ поржчватъ, извадихъ, каквото имахъ цѣнно: пари, нанизъ, прѣстени, обѣци, - и го пустнахъ на земята. Турцитѣ бѣхъ трима само, но безумната паника имъ служеше отлично. Между повърнатитѣ бѣжанци имаше и семейството на Донча, съ самия него, и още четирима мжже: Иванъ Кирковъ и Найдень Стрѣмски и други двама, които Стрѣмски не познаваше. Найдень гологлавъ, облѣченъ съ палтото, което скриваше форменнитѣ му дрѣхи на турски капитанъ, въ ржка

съ поводника на коня, гледаше като човѣкъ зашеметенъ и сѣкашъ чакаше безучастно каквото има да види. Дончовото дѣте пискаше пакъ на рѣцѣтъ на майката. Мжжѣтъ ѝ, колкото бѣше чървендаляс-тъ прѣди, сега стана пò-блѣденъ: капка кръвь не оста въ лицето му. Той въртеше очи плахо и обезумѣлъ. Единиятъ башибозукъ грабна кжрпата отъ главата на Дончовица, защото бѣше новичка, когато другаритѣ му тършувахъ още останитѣ жени. Дѣтето ревеше, него-вия незлобивъ умъ не подозираше ужасната сцена тука; това кръх-ко същество чувствуваше само едно нѣщо: нетърпимия гладъ, дразненъ повече отъ безмлъчната грждъ на майката.

- Защо плаче това свинче, мари? - попита единъ черноликъ турчинъ съ нова чалма, съ прошарена брада и съ вглѣбнати черни очи подъ нависнали вѣжди.

- Два дена не е яло! - исхленча майката. (17)

Турчинѣтъ измъкна изъ торбата си късче хлѣбъ и го подаде на Дончовица.

- Земи, дай му... Баща му да му бере грѣхѣтъ.

Па като се обърна къмъ Донча, попита го:

- Ти ли си баща му?

- Азъ ефендимъ, - отговори Дончо обнадежденъ малко отъ милостята, изказана къмъ дѣтето му.

Турчинѣтъ му каза:

- Лѣгай, гявуръ!

Нешастниятъ не можѣ да каже дума. Той приличаше на дърво, а не на човѣкъ. Заклати се, като пиянъ, распери рѣцѣ глупаво, ужъ като да се моли, па коленичи.

Турчинѣтъ истегли ятагана си, сложи лѣво колѣно на тревата, подвали съ лѣва ржка българина и му притисна челото до земята и прѣрѣза грѣкляна му, като на една овца.

Жена му извика отчаяно и си закри очитѣ. Другитѣ двама турци продължаваха тършуването. Тѣ не бързахъ да се справатъ съ останитѣ гявури: тѣ имъ бѣха въ рѣцѣтъ. Плячката бѣше главното. Черноликиятъ турчинъ попипа въ пояса и джебоветѣ на заклания, той набара нѣщо на кръста му, подъ шаечевото сетре, и измъкна единъ револверъ.

- Пълень! - каза той, като му прѣгледа патронитѣ. - Пхюй! кучешки сине! - допълни той съ прѣзрителенъ погледъ къмъ жертвата си. Па испраздни два пжти револвера въ гжрдитѣ на умрѣлия. Третия крушумъ испраздни срѣщу Ивана Кирковъ, който се случи пò-близо до него, но му проби само пазвата на салтамарката. До-

кждъ ставаше това, другитѣ двама продължавахъ да обиратъ женитѣ. Между тѣхъ имаше и млади. Една по-богато облѣчена, хубавица, но побѣляла, (18) като стѣна, даваше наниза си, сваляше обѣцитѣ си. Тя искрѣска гнѣвно и бутна турчина, който ѝ бръкна въ гърдитѣ, подъ прѣдлогъ и тамъ да търси нѣщо...

- На ли му даде сичко, мари Гино! - каза съ прѣсипналъ гласъ една стара жена.

- Сичко, мамо! Какво търси поразеника още! - избѣбра плачишкомъ младата.

Другия - въ тоя мигъ тършуваше една бузяста, ѣдра, здрава селянка, която държеше въ ржка вързопъ.

До тѣхъ двата мжжа: единиятъ съ кокалясто дългнесто лице, съ сиво шаячево сетре стоеше, като пѣнъ неподвиженъ. Другиятъ - сжщо въ френски дрѣхи, нисъкъ и дребенъ, къосе, съ набърчено лице, съ попукани отъ страхъ устни. Той стоеше прѣдъ коня Найденовъ и прѣдпазливо бъркаше въ джоба на сетрето си.

- Генко, фърли го! - пошушна му другаря му.

- Ти, булка, и ти, булка, оттеглете се: васъ назадъ ще ви водимъ! - каза единъ отъ турцитѣ на Гинка и на селянката, слѣдъ като погълча нѣщо съ другитѣ. - Хайде кучки, нататъкъ! - и той ги гласна и отдѣли отъ другитѣ.

Гинка извика; селянката исплака. Старата изрева колкото ѝ гласъ държеше.

Въ сжщия мигъ другитѣ двама се спустнахъ съ ножове да сѣчжтъ мжжетѣ, и пръвъ имъ се попадна Кирковъ. Бѣдниятъ човѣкъ испрѣче двѣтѣ си ржцѣ срѣщу ятаганитѣ въ сжщия мигъ когато черноликиятъ турчинъ съ кървавъ още ножъ въ ржката, се оглеждаше за Найдена.

Внезапно, задъ шията на коня се раздадохъ, единъ по другъ, четире гърмежа отъ револверъ. Кълба пушакъ забулихъ коня и стрелеца, затуленъ задъ него.

Турцитѣ, прѣдъ това неочаквано нападение зехъ да бѣгатъ на горѣ изъ камѣняка, колкото уплашени, (19) толкосъ и изненадани. Единиятъ отъ тѣхъ политна, сѣдна, като се държеше за корема, па фана да се върти по земята. Женорята се затирихъ напрѣдъ съ писъкъ. Увлѣчени отъ общото движение, и другитѣ мжже се устремихъ съ тѣхъ напрѣдъ.

Оня, който грѣмна, бѣше Стрѣмски. Отчаяното положение вдѣхна отчаяно рѣшение на смѣлия момъкъ. Единъ мигъ прѣди това, пръвъ поокопитенъ между другитѣ плѣнени мжже, той бѣше помислилъ да търси спасение въ бѣгъ къмъ гората, макаръ че още

при първите стъпки щеше да бжде сваленъ отъ крушума или ножа на турцитѣ. Той знаеше това, но друга искра отъ лъжлива поне надежда не сжществуваше. Той нито оръжие имаше, за да се брани и да продаде скъпо живота си, нито пъкъ можеше да очаква милостъ отъ свирѣпитѣ кръвници. Въ тоя страшенъ мигъ нѣщо твърдо падна възъ дѣсния му кракъ. Той помисли, че е камъкъ, но като погледна, видѣ, че е револверъ. Нискиятъ българинъ въ страхътъ си бѣше си фърлилъ назадъ револвера, за да се ненамѣри у него. Внезапно косата настрѣхна на Стрѣмски. Съ свѣткавична бързина той се навезде и зе оръжието и съ свѣткавична бързина той се затули задъ коня, за да извърши онова, което току-що разказахме.

Револверътъ имаше сичко испушканитъ четире патрона. Стрѣмски погледа къмъ гората, отъ лѣво, и рѣши къмъ нея да припне. Друго и не му остояше да направи, и то, безъ най-малко бавяне. Защото турцитѣ, въпрѣки познатата чърта на характера имъ – да се стрѣскатъ и отстъпватъ само при проявлението на мъжество у противника, веднага се затирихъ насамъ съ яростни викове къмъ дързкий гявуринъ, който отъ хиледитѣ бѣжанци, единъ се осмѣли да бжде храбъръ и да се брани. (20)

Стрѣмски вече бѣгаше низъ урвата, като правеше грамадни скокове. Задъ него пукахъ пишовитѣ на двоицата турци, завчасъ притѣрчали на самия брѣгъ на урвата. Стрѣмски чу не единъ крушумъ че пропищѣ край ухото му. Веднага той биде посрѣщнатъ съ други гърмежи отдолу; бѣли кълба димъ се засинѣхъ по четире разни мѣста въ гората. Нему се стори, че позна сжщитѣ оние черкези, които по-рано го посрѣскахъ, при падането на коня му. Въроятно, тѣ обирахъ на близко други бѣжанци, и при чуването гърмежитѣ бѣхъ се затекли на помощъ на едновѣрцитѣ си, а когато видѣхъ посоката, по която бѣгаше Найдень, слѣзнахъ и завардихъ гората. Тѣхното притичване и бѣ ободрило двамата турци. Стрѣмскеву не остояше никаква надежда почти. Той видѣ, че живѣе послѣднитѣ минути на живота си, но той не бѣ въ състояние, нито да измѣни нѣщо, нито да се брани, нито да се спре. Той слѣдваше да припка на долу къмъ бѣлитѣ кълба, които непрѣстанно се подновявахъ, той се оставяше на неодържимата бързина на бѣгътъ, утроявана отъ стрѣмността на мѣстото; краката му не му се покорявахъ, а се движахъ надолу нѣкакъ механически, съ чудовищна скоростъ, като че чужда воля имъ заповѣдаше и ги укриляваше. Така, срѣдъ гърмежи отзадъ, срѣдъ гърмежи отпрѣдъ, единственъ нишанъ на крушумитѣ, които брѣмчяхъ около него, Стрѣмски, като единъ вѣтъръ мина между двѣ нови кълба димъ, и подъ блѣсъка на единъ ятаганъ, който замахна възъ него, и се втурна между по-вжт-

рѣшнитѣ борове, незакаченѣ още. Пукотитѣ продължавахъ задѣ гърба му, а той сѣ се вдѣлбочаваше на вѣтрѣ между правитѣ стовлове, и гората забуча страшно отѣ много пѣти повтарянитѣ екове на гърмежитѣ. Тѣ слѣдвахъ още когато той потѣна съвсѣмъ и се изгуби отѣ погледа имѣ. Вѣроятно, гърмѣхъ на посока възъ него. Турцитѣ не влазяхъ никога пѣ-дѣлково въ гората да (21) гонѣтъ жертвитѣ си, тѣ се бояхъ отѣ ненадѣино нападение на „комити“ – име което по това врѣме давахъ на опѣлченцитѣ, – или московци, които господарувахъ на сѣверѣ отѣ този гребенѣ. Гърмежитѣ млѣкнахъ, гората утихна, и само ушитѣ още дѣлко бучахъ на бѣжанеца. Той се трѣшна на едно пѣ-равничко мѣсто между два повалени бора, безсиленѣ и неподвиженѣ, съ очи впити въ небето, кѣсѣ отѣ което се виждаше между тѣмнитѣ клонове на столѣтнитѣ дѣрвета.

V. Найденѣ Стрѣмски.

Найденѣ Стрѣмски имаше двайсетѣ и двѣ години, намираше се въ началото на най-раскошнитѣ разцвѣтъ на младостѣта, въ периода на живота, когато той е богатѣ съ здраве и съ радостѣ, когато сѣрдцето вѣрва, душата ламти, умѣтъ фѣрчи... Той имаше лице блѣдо, тѣнко, изразително, черни очи живи, уста женствени подѣ чернитѣ мѣхъ на мустацитѣ му въ зародишѣ; снага добрѣ развита, но драглива; пѣргавъ въ движения, сѣрченѣ, смѣлъ, подадливъ на най-първото впечатление, но способенѣ за зрѣло мисляне.

Отѣ малѣкъ живѣ, сѣбуденѣ, той, въпрѣки ожиданията, не се отличаваше съ успѣхитѣ си въ мѣстното училище въ роднитѣ си градѣ, къмъ което пазеше непѣбѣдимо отвращение. За да се избави отѣ уроци, той по цѣли дни се скиташе по кѣрищата, по планината, като се хранеше съ дрѣнки или трѣносливки, когато не бѣше успѣлъ да тури у тѣхъ си подѣ дрѣхата единѣ самунѣ. Вечерѣ, по гузнитѣ му видѣ, баща му познаваше веднага, че е бѣгвалѣ отѣ училището, и го налагаше отечески. По природа мекѣ, добѣръ, Найденѣ проявяваше още едно противорѣчие: имаше нравѣ упоритѣ въ случая, юмрукѣ здравѣ въ борбата съ врѣстнитѣ си и не-(22)обузданна потрѣбностѣ отѣ движение и салмуване. До тринайсетата си година Найденѣ прѣкара подобенѣ празенѣ и буенѣ животѣ, като не бѣше миналѣ още вторитѣ класѣ. Баща му се намѣри въ чудо какво да го прави. Къмъ учение – нехаенѣ и, както се видѣше, сѣвсѣмъ неспособенѣ; нравѣ – лудешки. „Ще остане слѣпѣ: наука не учи, занаятѣ не знае... Или хайдутинѣ ще стане тоя кучешки синѣ, чункимѣ сѣ гората гледа да улови, или просякъ!“ казваше баща му сѣрдито. Така бѣше и до петнайсетата година. Найденѣ отиваше тромѣ въ учение-

то, безполезенъ на баща си, съ сърдце на нищо неприлѣпно.

Тогавъ той го прати при единъ роднина въ Цариградъ, който имаше нужда отъ човѣкъ въ кантората си. Подиръ една и половина година служение, което състоеше въ прѣписване писма и извършване разни дребни поръчки, търговецътъ забѣлѣжи, че Найдень се залюби въ книги и вѣстници – които той дълбоко мразеше въ Бѣла-Черква. Най-напрѣдъ той се зарадва, но скоро фана да се вжси: Найдень прѣнебрѣгваше длѣжноститѣ си въ кантората, увлѣченъ отъ прочитане. „Той е за даскалъ нашъ Найдень, не е за търговецъ“, каза си сродникътъ му и рѣши да търси сгода да се отърве отъ услугитѣ му. Случаятъ му дойде на помощъ: турското правителство бѣше открило нѣколко мѣста въ цариградскій лицей за българчета. Найдень попадна между избранитѣ, които щѣхъ да се учатъ на правителствени сръдства.

Нещешъ ли, лѣнивиятъ и негодниятъ въ Бѣла-Черква ученикъ, внезапно се промѣни: той се отличи съ усърдие и съ голѣма въсприемчивостъ. Той очуди и учителитѣ си съ брѣзото усвояване француския языкъ, който бѣше учебния, и съ страстната си любовъ къмъ науката. Когато баща му научи това приятно извѣстие, очитѣ му се налѣхъ съ сълзи и отъ благодарностъ за (23) успѣхитѣ му, той опрѣдѣли Найдену по една лира за харчъ на мѣсеца. Найдень свърши блѣскаво лицейския курсъ миналата година, и сродникътъ му, въсхитенъ отъ него, обѣща му да го поддържа двѣ години въ Парижъ, за да слѣдва правото.

Но политическитѣ събития, които подготвихъ и направихъ неизбѣжна войната между Русия и Турция, задържахъ горещия Найдень въ Цариградъ, занятъ съ писане дописки за европейски вѣстници – и за българскитѣ въ Ромъния. Подозрѣнъ отъ турцитѣ, той биде фанатъ и испратенъ въ Балж-Киселъ въ Мала-Азия, на заточение. Тамъ той чу за обявлението на войната, за минуването Дунава отъ руситѣ и за първий бой при Плѣвень. Той лудѣеше отъ желание да се наиде въ България, на която сждбата рѣшаваше орѣжието. Единъ арменецъ, приятель, му помогна да избѣгне изъ тоя отстраненъ градъ и да достигне безбѣдно Смирна, отъ дѣто отиде въ Цариградъ. Въ кѣщата, дѣто се скри, врѣменно, намѣри го единъ приятель българинъ, сѣщо готовъ за бѣгъ. Той бѣше воененъ докторъ, въспитанникъ на императорското медицинско училище, испращанъ при табора въ Арабия, и избѣгалъ отъ турския параходъ въ минутата на трѣгването му. Тукъ размѣнихъ дрѣхитѣ си, докторътъ се спаси като отплува за Атина, а Стрѣмски навлѣче военния мундиръ и се качи на желѣзницата, за да иде въ Пловдивъ. Подъ покровителството на униформата на турски колѣ-агасъ и при знаянето тур-

ския езикъ, той мина за турски воененъ лѣкаръ и никой не подозрѣ, че има прѣдъ себе-си бѣжанецъ българинъ. Току що дойде въ Пловдивъ, пристигна извѣстие, че Гурко миналъ побѣдоносно Балкана и Сръдня-Гора и заедно съ другитѣ градове на сѣвѣрна Тракия, и неговиятъ роденъ градъ е освободенъ.

Тогава той полетѣ къмъ Бѣла-Черква – пакъ въ военната си униформа, станала необходима за безопасно пъту-(24)ване изъ единъ друмъ, пълненъ съ разярени тѣлпи бѣжанци турци, прокудени отъ руския страхъ – и се фърли въ обятията на родителитѣ си, като плачеше отъ радостъ, че вижда отечеството си свободно. Баща му неискано се зарадва, че го видѣ живъ и здравъ. Найдень бѣше порасълъ, наѣдрѣлъ, хубавецъ подъ този воененъ мундиръ съ златни галони и сръбърни змийчета на вратника. Но тая лѣскава униформа, сега умразна на око то на българина, Найдень замѣни още сутрѣнъта съ шаячени дрѣхи.

Въ това врѣме Бѣла-Черква бѣше доста безпокойна отъ обрата, който бѣхъ зели военнитѣ дѣйствия въ Тракия. Градътъ особено се тревожеше, че прѣди десетина дена бѣше испращаль въ Казанлъкъ, до генерала Гурка, депутация, да го поздрави и да испроси испращането въ Бѣла-Черква, жедна да види руси, нѣколко казака, за да имъ се порадва. Единъ отрядецъ отъ петнайсетъ души казаци, съ дълги сулицы, побити въ стрѣмената, прѣдвождани отъ единъ младъ, голобрадъ есаулъ, бѣше посѣтилъ града, който го посрѣщна въсторжено съ цвѣта и дарове, и нагостѣ, и слѣдъ единъ часъ бавене, бѣ си отишълъ назадъ въ Казанлъкъ. Бѣлочерковци помислихъ, че сичко е свършено. Единъ турчинъ биде съсѣченъ въ конака; а куциятъ чизмаръ Капасжзтъ, наричанъ още и Редакторътъ, пиянъ, както лани, прѣдъ въстанието, мѣтна се на гърба на единъ турчинъ пѣтникъ и го ѣзди триумфално половина километръ извънъ града!

Този най-знаменитъ въ живота на града день го погуби. Бѣла-Черква сега бѣше на щрекъ, сѣки день плашена отъ зловѣщи слухове за нападане отъ башибозуци... Тя бѣше рѣшила да се пази, увѣрена, че руситѣ ще наддѣлѣжтъ и нѣма да закѣснѣжтъ да дойдѣтъ на помощъ. Но пѣтникъ не можеше да проникне, за да донесе каква-годѣ вѣсть – съобщенията съ външния свѣтъ се

Мѣтна се на гърба на единъ турчинъ пжтникъ и го ѣзди
триумфално. (Стр. 24)

(26) бѣхъ прѣкъснали. День и нощъ пазяхъ стражи по крайщата. Найдень зимаше живо участие въ организуването на отбраната. Тие залиси и безпокойства не му оставихъ възможность ни веднажъ да се расходи по мѣстата, свързани съ неговитѣ юношески години... На седмий день отъ неговото пристигане, Бѣла-Черква съ ужасъ се научи за дръпването на Гурка въ Сѣверна Бѣлгария. Дръпването трагическо! послѣдвано отъ смрътъ, пожари и опустошения - въ най-цвѣтуещий край на Бѣлгария! Градътъ въ панически страхъ скокна да бѣга прѣзъ Стара-Планина. Както сички граждане, и бай Марковото семейство избѣга въ балканската долина, Лѣвица, като зарѣза сичко - само душа да спаси отъ приближающата сганъ башибозуци, побѣдоносни и разсвирѣпли. Найдень, въ бързането прѣзъ нощта, навлѣче униформата, която случайно му падна подъ ржа. Въ Лѣвица, баща му, страдающъ отъ стара астма, почувствова че не ще може да се искатери по урвата на Амбарица. Трѣбваше конь, но конь не можеше да се намѣри тука. Биде рѣшено Найдень да потърси въ нѣкоя планинска колиба, или въ Троянъ, добитѣкъ за баща си, като изведе съ себе изъ урвата и майка, братя и сестри.

Найдень, въ горещината на младостта и съ героизмъ, който се равнеше само съ любовта му къмъ болния и обиченъ баща, се залови съ мжчната си задача. Още вчера, на върха на урвата той повѣри домашнитѣ на единъ бащинъ си приятель да ги отведе за Троянъ, дѣто отивахъ сичкитѣ бѣжанци, а той удари пѣшъ на лѣво по стрѣмния хълбокъ на Амбарица, та зави въ долътъ на Осѣма, и прѣзъ нощта стигна въ Троянъ. Безъ да почине той яхна купения скжпо кираджийски конь и тръгна пакъ за къмъ Лѣвица съ душа изпълнена отъ безпокойствие и лоши прѣдчувствия за сждбата на баща си... Подиръ двацетъ и осемъ часа непрѣстанно пжтуване прѣзъ върхове, урви, долове, гори, той достигна днесъ (27) слѣдъ обѣдъ при лѣвото рамо на Амбарица - за да научи гибельта на баща си и да се намѣри на единъ косъмъ отъ своята.

VI. Самодива.

Когато Стрѣмски се пробуди - той бѣше спалъ седемъ часа мртвешки сънь - въ гората царуваше пълень мракъ. Бѣше нощъ. Подъ високитѣ върхове на елитѣ, между които се синѣше небе съ нѣколко трепливи звѣздици, гжста и непроницаема тъмнота лежеше. Нощта образуваше черна стѣна около скитника. Подиръ дълго озъртане и напрѣгане погледа, за да го свикне съ мърчината, той фана да забѣлѣзва ясно нѣкои дѣнери на близо, пазяйки зловѣщата неподвижность на живи сжщества, които дѣбнжтъ... Въ лѣсътъ

ЧАСТЪ ВТОРА.

I. Писмото на графа Марузина.

Графъ Марузинъ довърши писмото си. Прѣди да го вложи въ плика, той го прочете внимателно. Прѣзъ врѣме на четенето края-тъ на лѣвата му устна често се подрѣпваше и изразяваше лека ирония.

Ето какво бѣ написалъ:

„Драга Любовъ Александровна!

Азъ съмъ ти твърдѣ признателенъ за сладостнитѣ минути, които твоето писмо ми даде. Четохъ го нѣколко пѣти и всѣки пѣтъ намирахъ нова причина да се чувствавамъ щастливъ и ново удоволствие – да цалувамъ още хартията, по която твоята мила рѣчка е низала тие задушежни, скѣпи редове.

Това удоволствие повлѣче друго: азъ сѣднахъ да ти отговорѣ веднага, и тоя пѣтъ щѣ бѣдѣ по-подробенъ. Ти желаешъ да ти опишѣ сичко, тоестъ, обстанов-(50)ката, що ме обикаля, срѣдата дѣто живѣя, обществото, развлѣченията (sic!)⁸, негодитѣ – охъ, тѣ сѣ голѣми. Но въпрѣки това, ще видишъ, че тукъ не се издѣхва отъ скука. Прѣдстави си, тая вечеръ щѣ бѣдѣ на общественъ балъ, даденъ съ патриотическа цѣль. За тоя балъ искахъ още въ това си писмо да вмѣстѣ впечатленията си, и за това тъкмихъ утрѣ да го прѣдамъ на пощата. Но ненадѣйно днесъ, кузеньгъ, Михаилъ Аркадиевичъ, трѣгва за Москва и азъ се възползувахъ отъ случая – ти знаешъ колко се бавятъ сега писмата отъ Русия, и за тамъ. Михаилъ Аркадиевичъ ще ти раскаже чудеса за тукашния край. Ето единъ човекъ, за когото сигорно може да се каже, че не сучае въ тоя първобитенъ свѣтъ. Само го проси да бѣде откровенъ. Красивъ, остроуменъ, ловкъ, изященъ кавалеръ, той тукъ произвожда „фуроръ“ – между дамското общество – Ахъ! „дамско общество“ и „първобитенъ свѣтъ!“ Какъ, ще попиташъ, съгласявамъ тия двѣ противорѣчия! Противорѣчия? Та тукъ сичко състои отъ противорѣчия, отъ нелогичности, отъ изумителни несѣобразности. Либералнѣйша английска конституция, наприкладъ, веднага слѣдъ най-несноснитѣ

8. Sic е латинска дума, означаваща в превод „така“, а също и „по този начин“. Sic днес се използва обикновено в текст и печатен набор, например при цитиране, за да се укаже наличието на предхождащо погрешно или нестандартно изписване или твърдение в оригинала, което е предадено дословно и не е резултат от преводна или печатна грешка. В случая графът иска да каже вероятно, „както ти пишеш“ или „понеже питах за „развлечения““.

рабски вериги; въ скотовждческа страна сме, а млѣко отъ мѣсеци не съмъ видѣлъ – ти знаешъ, че утринъ безъ него немогъ; тая нощъ ще фѣфлжтъ около мене коприна, атлази и раскошни туалети, а братята и мжжетъ на тия, които носжтъ тие раскошни туалети, носжтъ своитѣ царвули съ не по-малко удоволствие. Тая модность хармонира и съ нравитѣ на тукашното дамско общество, доста распасанички – влияние отъ съсѣдството на ромжнската цивилизация. Увѣрватъ, че на вжтрѣ живота се е запазилъ по-добрѣ.

Впрочемъ, да се не отстранявамъ. Споменжхъ вериги. Уви! кузенътъ влачи вече едни. Тоя всегдашенъ побѣдителъ на женски сърдца, който своето държеше подъ осемъ ключа, тоя милъ вѣтренникъ, тоя (51) очарователенъ Ловласъ – самъ най-послѣ се улови за вждицата. И тая вждица се олицетворява отъ една черноока българка, съ гордата осанка на една Мария Стюартъ⁹ и съ дивата, чувственна природа на една баядерка, начетена на французски романи. Азъ навѣрно щж я видж на бала. Хубава е, като дяволъ, наистина. Голѣмо щастие бѣ за него случая, който го извика ненадейно отъ тука. Защото увлѣчението му бѣ достигнало до тамъ, щото единъ прѣкрасенъ день плѣнникътъ трѣбваше да грабне плѣнителката и да я понесе по бѣлия свѣтъ, додѣто офукатъ голѣмото наследство, което получва. Забравихъ да ти кажж, че тая особа не е мома, а женена, има мжжъ и дѣтенце! Главното е, че и тя лудува за него, и тамъ бѣ опасността. Il m'a fait ses confidences, non sans des soupires formidables!¹⁰

Какъ да ти опишж Руссе? Махни Киевъ отъ хълмоветѣ му и тури възъ тѣхъ кримскиятъ Бахчи-Сарай¹¹, като му придадешъ нѣколко кжщи по европейски кроежъ. Улици тѣсни, мечети съ леправи стѣни, кафенета, дѣто бърбука наргилето, нечистотии – вѣсточенъ миръ. Тури и като couleur locale¹², масса кжщи порутени, покриви продупчени, минарета съ прѣсѣчени върхове – отъ нашитѣ обузи и гранати прѣзъ врѣме на бомбардировкитѣ. Съблѣчи киевскитѣ хълмове и отъ веселата имъ зеленина, и отъ горитѣ имъ. Защото тука, драга Любовъ Александровна, сичко е голо, изгорѣло, пустиня. А прахъ, прахъ – ужасъ! Прахъ и вѣтеръ. Толкова вѣтеръ никждѣ не

9. Мария I (рождено име: Мария Смлоарт, на англ.: Mary Stuart; 8.12.1542 – 8.2.1587) е кралица на Шотландия, по-късно кралица на Франция (1559 – 1560) като съпруга на Франсоа II, също и претендентка за английския престол.

10. Той ми довери всичко това, не без отбратителни въздишки. (фр.)

11. Бахчисарай (на кримскотатарски: Bağçasaray = Дворец на градините) е град в Крим. Бивша столица на Кримското ханство и Кримската народна република. Разположен е в долина в подножието на Кримските планини, на 22 км. югозападно от Симферопол и на 27 км североизточно от Севастопол.

12. Местна окраска (букв.), местен привкус.

се е виждало. Но Дунавът, който се лъе подъ високитъ бръгове, Дунавът – той сичко искупува. Великолѣпна рѣка. Какъ е скроменъ нашия Днѣпръ въ сравнение съ тоя могущественъ токъ! Азъ отъ прозореца си и сега гледамъ на него. Да би била тукъ, гължбче, щѣхме да се порасходимъ съ катера по Дунава. Какви нови ощущения!

Любопитенъ бихъ да видж, би ли се би научила бъл-(52)гарски ти. Азъ рѣшително не мож да въсприемж нищо отъ това развалено нарѣчие, славянски нѣкакъвъ *patois*¹³, отъ което губернаторътъ се въسخищава и го намира твърдѣ сходно съ руския езикъ. Това е, чини ми се, повече отъ славянофилска любовъ.

Какви мили, добри, простодушни тие български селяне! Прѣдстави си, Любовъ Александровна, влязатъ при мене въ канцеларията, свалятъ шапка и си подаватъ ржката. Прѣдстави си единъ нашъ мужикъ, който би направилъ сжщото у насъ на единъ коллежски ассесоръ¹⁴! Скандалъ! Светата Русь цѣла би се растресла!.. И знаешъ? Стискатъ добръ, прѣститъ прѣщжтъ въ тѣхната шияста ржка. „Ваше сиятелство“ – нѣма – „Господине!“ На губернатора – тоже! И нему – ржка! Прѣкрасенъ народъ, демократически нрави! Право, има що да се поучимъ у братушкитъ.

Интелигенцията обаче – пардонъ за грѣмкото слово – се мжчи да се отчужди отъ народа. Европейскитъ лъскъ я плѣнява и той е далъ на маниеритъ ѝ и образа на живота ѝ искусственъ, фалшивъ отпечатъкъ. Нѣма обаче защо да винимъ младежитъ, това е въ реда на нѣщата, историческия ходъ на развитието у единъ младъ народъ, чийто първи нагонъ е да подражава. А не може да се откажжтъ добри задатки у тѣхъ. Азъ имамъ случай да ги изучвамъ. Въ губернаторската канцелария сѣ българи служжтъ, освѣнъ губернатора, азъ и езекуторътъ Мачухонски. А *propos*¹⁵, това добро и смѣшно старче. Писвалъ съмъ ти вече за него: псе нѣма по-вѣрно, православенъ нѣма по-набоженъ, умъ нѣма по-изосталъ, сърдце нема по-златно. Отдавна не ми е нуженъ, но иди да лишишъ отъ хлѣба такъвъ свети човѣкъ! Обичамъ го просто. Когато нѣмамъ работа съ него дърдорж. Прѣдстави си, той се нарича, и не безъ чувство на национална гордостъ, българинъ. Отъ дѣ измисли това? У (53) него нищо българско нѣма! Има у това човѣче нѣщо, което ти наумѣва типове изъ *Мертвия Души*¹⁶...

Да те запознаж и съ другитъ съслужници, по-важнитъ. Младия-

13. Местно наречие, говор. (фр)

14. Съветник, експерт.

15. Всъщност / сега му е времето (да кажа) (фр.)

тъ ни чиновникъ по особенни поручения е единъ българинъ самоу-къ, но твърдъ пѣргавъ, хитѣръ, досѣтливъ. Арменски умъ. Има тоя недостатѣкъ въ манеритѣ – общъ на южнитѣ народи: говори съ буйни рѣжкомахания. Когато го гледашъ отдалечъ, мислишъ, че иска да бие събесѣдника си... Пише отчаяно лошо русски и съ отчаяно лошъ почеркъ. Да го четешъ – не ти трѣбва каторга. Но устата работѣтъ изумително и се надварятъ съ рѣцѣтъ.

Стариятъ чиновникъ по особни поручения е нашъ възпитанникъ, отъ киевската семинария, отдѣто пристигна право. Готвилъ се е за духовно звание, но нуждитѣ на отечеството му го извикахъ на административно поприще. Трѣзвомислящъ младъ челоуѣкъ, сериозенъ, тихъ, вѣчно закованъ на писалищния си столъ. Флегма. Сѣкашъ, че тече чухонска¹⁷ кръвъ въ жилитѣ му, а не южна. Не е ми симпатиченъ: полетъ нѣма, направенъ е за добѣръ кариеристъ. Много наумява нашитѣ. Но полезенъ на службата.

Имаме и другъ чиновникъ, пакъ по особенни поручения, врѣменно прикомандированъ, тѣй да се каже. Генералътъ го много цѣни. Познава го още отъ бойното поле. Образованъ, младъ, владѣе прѣкрасно французски. Крайно симпатиченъ момѣкъ, чието семейство е истѣрпѣло ужасно отъ башибозуците. Столуваме се заедно, разговаряме се по литература, по славянския въпросъ, по политика. Горещъ, но мисли зрѣло, чувствава благородно. И ораторъ е. Азъ мисля, че има да чуемъ за него. Такива натури искокватъ. Единъ поразителенъ контрастъ образува съ него губернский ни лѣкаръ. Челоуѣкъ, свършилъ въ нѣкой нѣмски университетъ, но скѣпъ, но тѣпъ, но раболѣпенъ, пази те Боже! (54) И, право да ти кажж: азъ не знамъ какво да говора съ него! Ну, за калѣта въ улицитѣ, за вѣтърътъ, за стихийтъ небесни. На всѣка моя дума: – „Да, ваше сиятелство!“ На тоя ученъ челоуѣкъ грѣбнака много се прѣгѣва. По-обичамъ селяни братушки.

Азъ ти дотѣгнахъ, ma chère Lubov¹⁸, съ това бѣбреене. Но списъка на моитѣ познанства и връзки въ Руссе се исчерпа... Ахъ! щяхъ да забравж още единъ нашъ чиновникъ – прѣводчикътъ. Той е поетъ! И той бѣгалъ отъ областъта си – градината на Хесперидитѣ¹⁹ – и

16. „Похожденията на Чичиковъ; или, Мѣртви души“ (на руски: Мѣртвые души) е сатиричен роман на руския писател Николай Гогол. Авторътъ определя произведението като жанр – поема. Първа част е издадена през 1842 г., а втора, необработена и недовършена през 1855, посмъртно.

17. Чухна, чухонци – остаряло общо название на северни прибалтийско-фински племена отъ земите около Новгород (Весь, Сѣту, ливики и др.)

18. Моя скѣпа Любовъ (фр.)

19. Хесперидите в древногрѣцката митология са група нимфи, представяни като гѣщери на титана Атлас и нимфата Хесперида (или Хеспе-... на стр. 57

ЧАСТЪ ТРЕТЯ.

І. ПѢТНИКЪТЪ.

Въ края на мѣсець августъ, сѣщата година, по исхълменитѣ калджрѣми на главната улица въ градъ Брѣговецъ⁵¹, трѣщеше една пощенска кола. Тая главна улица бѣше и чаршията. По безчисленитѣ дюкени, бакалници, лавки и дупки на занаятчий, нанизани отъ двѣтѣ страни на улицата, показвахъ се любопитни лица, привлѣчени отъ гърмежа на колата, за да виджтъ кого носжтъ. Любопитство свойственно на всѣки заглѣхналъ градецъ, какъвто бѣше тоя, дѣто всѣко появление на вѣнкашенъ гостъ бѣше почти едно събитие въ глухотата на ежедневния монотоненъ животъ. Колата съ голѣмо друскане и тряскане отмина нататѣкъ съ пѣтника си, прѣброди единъ широкъ нечистъ мегданъ, мина край едно турско кафене, съ одрове на улицата, по които сѣдѣхъ турци и българи и влѣзна подъ голѣма ханска порта съ кафене отъ горѣ, на отворенитѣ прозорци на което се начугулихъ пакъ любопитни (154) хора. Между тѣхъ една рошава глава, цѣла обрасла въ косми, надвѣси се и поздрави пѣтника, като влазяше, който не чу нищо отъ тая любезность поради шумѣтъ на колата.

- Една чиста стаица имате ли? - попита Стрѣмски (пѣтникътъ бѣше Стрѣмски) гостинничара, който го посрѣщна и поздрави.

- Имаме, господине.

Стрѣмски трѣгна подиря му и се покачи по една много стрѣмна стѣлба, съ полуизгнили стѣпала, и влѣзе въ стаята си.

- Тази ли ви е най-добрата? - попита Стрѣмски, като се озова въ една котора, прашна и съ паяжини по жглитѣ, съ разбито стѣкло на прозореца, съ отзѣвки на портата, многократно лѣпени съ хартия, и съ ниско дървено легло, сковано грубо, и съ искърмушенъ сламеникъ - милъ, рѣденъ типъ на ханска стая въ цѣлъ балкански полуостровъ.

Ханджиятъ се задоволи да отговори съ една вѣжлива, краснорѣчива усмивка, която искаше да каже: „Намѣрила баба щипано, ами иска и хапано“

Стрѣмски забѣлѣжи, че въ тая стая имаше едно нѣщо хубаво: прѣзъ счупеното стѣкло, надъ вѣхтитѣ покриви, се виждаше единъ връхъ отъ Стара-Планина.

51. Берковица. Вазов живее там от пролетта на 1879 г. до есента на 1880 г.

- Планината ли гледате, господине? Това е Комъ! - обясни му ханджиятъ и отиде да донесе вещитъ.

Първата му грижа бѣше, като му донесохъ сичко, да измъкне изъ денкчето си една постелка и да закрие сламеника и искокнала-та му утроба. Па лѣгна малко да си почине отъ костоломното дру-сане на колата.

Едвамъ стори това, на вратата се подаде единъ човѣкъ, сжщия-тъ оня, който го поздрави одеѣ, и влѣзе свойски въ стаята.

- Добрѣ дошле, господине! - извика гостътъ и (155) приближи та подаде ржка на постаналия Стрѣмски и се назова съ едно име, което той не чу добрѣ.

Стрѣмски изгледа доста очуденъ госта: той бѣше човѣкъ не старъ, но съвсѣмъ косматъ: черната му брада завоевала съвсѣмъ бу-зитъ и почти надъ самитъ вѣжди израсла коса, рошава, като брада-та, закривахъ цѣлото му лице, изъ което между двѣ дълбоки пулес-ти очи испъкваше грамаденъ грапавъ носъ. Той бѣше облѣченъ дрипавичко.

- Какво желаете? - попита Стрѣмски.

Голѣмиятъ носъ се ухили дружески.

- Желаетъ да заведемъ знакомство, приятно ни е съ благоде-нъ путешественникъ... Защото, извинете за выражение и сожале-ние, въ нашия глупавъ городъ рѣдко може образованъ човѣкъ да има подобно отлично благовстрѣчие...

Стрѣмски слушаше очуденъ.

- Драго ми е, господине: вий сте русинъ?

- Не, азъ съмъ настоящи българорождени, изъ Бесарабията; само съмъ участвувалъ въ Сърбия... Сега должностъ адвоката има-ме тука. Заселенъ съмъ и женатъ.

Гостътъ се усмихна умно, пофана брадата па попита:

- Позволете, за нѣждѣ пътуеште?

- За София.

- Приятенъ городъ. А отдѣ?

- Отъ Ломъ.

На Стрѣмски се не хортуваше.

- Значитъ, минали сте прѣзъ Кутловица и сте чули за приклю-чение?

- Да, едно убийство. Турчинъ убихъ.

- Да, единъ турчинъ, здѣшний и великъ злодѣй български. Правдолюбието небесно го наказва. А уловихъ ли убиеца? - каза гостътъ, като се опули. (156)

РЪЧНИКЪ

(на вероятно непознати думи в книгата)

Главен източник: Речник на българския език (РБЕ) (в мрежата) <https://ibl.bas.bg/rbe/>. В този речник не давам за всички думи всичките им значения, а само тези, с които са използвани в книгата и някои тях сродни. Словните статии са 323. Някои статии са разновидност и препратка към основната, напр. гаваз – гавазин.

Направа и уредба

Произведох речника от първичен обикновен текстов файл, в който събраните словни статии са отделени една от друга с празни редове. Ударението (при четене) в думите е отбелязано с тежко ударение (â, ò, ù, ò, ù, ù, ù, ù, ù, ù). Думите обикновено са със съвременен правопис, тъй като така са дадени в РБЕ, а когато сме счели, че е удачно за по-лесно намиране в този речник, са с правописа, използван в книгата.

Наложил се да уеднаквя ударенията на думите от речника. В РБЕ бяха ползвани различни знаци за ударения, макар и изглеждащи еднакви. В някои думи ударенията бяха и видимо различни.

За създаването на речника написах ръкопис (скрипт – програма) на езика за програмиране Go¹⁵⁰. Ръкописът подрежда словните статии в азбучен ред според думата. След това, при поява на следваща дума в получената поредица, започваща със следваща буква от азбуката, ръкописът поставя преди думата като заглавие на следваща глава от речника съответната буква. Създава междинен файл във формат HTML¹⁵¹. Този междинен файл впоследствие внасям във файла, съдържащ книжното тяло.

За правилното подреждане на думите трябваше да се пренебрегне (премахне временно) ударението при подреждане на думите по азбучен ред. Подредбата на буквите зависи от мястото им (пореждия им номер) в т. нар. Уникод-таблица¹⁵². В тази таблица тежкото ударение е съставляващ знак (може да се добавя към друг знак, напр. буква) и се намира преди българската азбука в таблицата (Десетичен пореден номер: 768; в UTF-8¹⁵³: 0xCC 0x80). Място-

150. [https://bg.wikipedia.org/wiki/Go_\(език_за_програмиране\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Go_(език_за_програмиране))

151. <https://bg.wikipedia.org/wiki/HTML>

152. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Уникод>

153. <https://bg.wikipedia.org/wiki/UTF-8>

мо на нашата буква А е 1040 (UTF-8: 0xD0 0x90). Следващите букви са в реда от азбуката ни. Може да се каже, че при подреждане ударението придава по-голяма „тежест“ на буквите с ударение. Те се оказват с предимство и изместват гумата, съдържаща буква с ударение, по-напред от естествения за нас човеците ред.

Примери: 1. а̀лестъ, 2. аазà, 3. албиòнски; 1. джàнъм, 2. джам-ба̀зин; 1. г̀ауптвахта, 2. гавàз и т.н.

Както се вижда по-долу, ръкописът ми си е свършил добре работата. Скоростта на изпълнимия ръкопис за съставяне на речника от текстовия файл на моето сметало е между 0.019 и 0.025 сек. При запитване мога да предоставя изпълнимия файл и дори програмния код на всеки, желаещ да го ползва за подобни задачи или да добави възможности за свои нужди.

Красимир Беров

Речник

А

аазà м. 1. През турското владичество у нас – член на общински съвет или на комисия, управа, съд и под. – Араб. през тур. âza. Друга форма: азà.

албиòнски, -а, -о, мн. -и. Рядко. Остар. Книж. сега ирон. Прил. от собств. име Албион – старо име на Англия.

а̀лестъ -а, -о, мн. -и, прил. Обикн. за кон – възчервен, червеникав.

арабаджия, -та, мн. -йи, м. Остар. В миналото – занаятчия, който прави и продава коли, каруци; колар. – От тур. арабаси.

аргòсан -а, -о. от аргос (гр.) – отнемане на свещеник правото да служи.

ареопàгъ, мн. -зи, м. 1. Само ед. Истор. Върховен съдебен и

консултативен орган в древна Атина, който е заседавал на хълма, посветен на бога на войната Арес, откъдето носи и името си. 2. Прен. Книж. Събрание на авторитетни и компетентни лица, които решават обикн. важни въпроси из областта на политиката, изкуството и под. – От гр. собств.

арка̀да ж. Архит. 1. Редица от еднакви по форма и големина арки над, върху колони. 2. Място, галерия, оградено от колони, стълбове, свързани с арки. – От фр. arcade.

Б

балв̀ан м. Диал. Много голям камък, обикн. заоблен.

балтйя ж, Диал. Брадва, секира. – От тур. balta.

ба̀ра ж. Разг. 1. Малка рекичка;

вада, поток.

барабар нареч. Остар., сега простонар. Заедно, наедно, общо. ◇ Барабар Петко с мъжете. Разг. Ирон. Употребява се, когато някой се заема да извърши нещо наред с другите или се мери с другите, без това да е по силите му. – От перс. през тур. *beraber*. – Друга (диал.) форма: барабѐр.

башѝбозук, мн. -ци, м. 1. Само ед. Събир. Истор. Нередовна турска войска през XVIII и XIX в., недисциплинирана и отличаваща се със свирепостта си и с религиозния си фанатизъм. 2. Истор. Войник от такава войска. 3. Прен. Само ед. Събир. Неодобр. Хора, които вършат беззакония, безчинстват, грабят. – От тур. *başibozuk*.

баядѐрка ж. 1. Индийска танцувачка при религиозни обреди. 2. Остар. Танцѝорка в локал. – От португ. *bailadeira* ‘танцувачка’ през рус. баядерка.

бѐдекер м. Книж. Пътеводител, справочник за пътешественици и екскурзианти с описание на маршрути, местности и т. н. – Нем. от собств.

бевеврѐци мн., ед. (рядко) бевеврѐк м. Тесни шаячни панталони в западнобългарската носия, обикн. от бял домашен плат. – От нем. *Beine* ‘колена, крака’ и лат. *brasa* ‘гащи’ през гр. βρακί.

бердѝнка ж. Истор. Еднозарядна стара бойна пушка с широка

цев. – Рус. берданка от собств.

бостѝн м. 1. Място, засадено с дини и пъпеша. 2. Събир. Диал. Дините и пъпешите, които растат на това място. 3. Диал. Зеленчукова градина. ◇ Бостан-коркусу. Простонар. Пренебр. Много грозен мъж или много грозна жена. – От перс. през тур. *bostan* – градина.

бѝчен, -чна, -чно, мн. -чни, прил. Диал. Страничен.

бран 1, брантѝ, мн. няма, ж. Старин. Война, битка, бой, борба. бран 2, бранѝт, бранѝна, мн. бранѝнове, след числ. бранѝна, м. Остар. и диал. Вълнѝ.

брѝдник, мн. -ци, м. 1. Мъж, който броди нощем и прави магии; магѝосник. 2. Според народните поверия – дух на мъртвец или на удавник, който броди нощем, вампир.

бѝрдо, мн. бѝрдѝ, ср. Издигнато над равнината неголямо възвишение с полегати склонове и обикн. със заоблени очертания: рѝт, рид. 2. Воен. Кота. ◇ Въз бѝрдо. Диал. Нагоре. Низ бѝрдо. Диал. Надолу.

бѝрна ж. Устна на животно.

В

вагабѝнт м. Разг. Неодобр. Вагабонтин.

ваѝкам, -аш, несв. 1. Непрех. Остар. Вайкам се. 2. Прех. Диал. Жалѝ, оплаквам някого.

вакѝл, -кла, -кло, мн. -кли, прил. Обикн. нар.-поет. 1.

Обикн. за овца или овен – който е бял с черни петна около очите. 2. За човек – който е с черни очи и с черни вежди; черноок. – От рум. oacheș.

ва̀лог, мн. -зи, след числ. -га, м. 1. Широко място между ридове; долина. 2. Вдлъбнатото широко място на склон на планина.

ва̀псан, -а, -о, мн. -и. Прич. мин. страд. от вапсам като прил. Диал. Боядисан. – Друга форма: в а п ц а н.

ва̀ркам, -аш, несв., непрех. Диал. 1. Движа се бързо; бързам. 2. Върша нещо бързо, за кратко време или веднага, без да се бава; бързам. ва̀ркам се несв., непрех. Диал. Надпреварвам се, състезавам се в бягане.

ватерпуфъ м. (вер. от англ. waterproof). Водоустойчива горна дреха за път. Дъждобран.

векил м. Остар. 1. Довереник, пълномощник. 2. По време на османското владичество у нас – лице, избрано от селяните да ги представлява пред властта. – От араб. през тур. vekil.

векилин, мн. векили, м. Остар., сега простонар. Векил.

вергѝя 1 ж. В Османската империя – данък върху сграда. – От тур. vergi. вергѝя 2 ж. Диал. Природен дар; дарование, дарба, талант. – От тур. vergi. – От Н. Геров, Речник на българския език, 1895.

вестово̀й, -òят, -òя, мн. -òи, м. Остар. У нас до Първата световна война и в дореволюционна

Русия – войник, който е придаден за лични услуги на офицер. – Рус. вестовой.

вѝдело, мн. няма, ср. Диал. 1. Светлина (в 1 знач.); виделина. 2. Осветление от някакъв източник; виделина.

вѝтам (се), -аш, мин. св. витàх (се), св., прех. Диал. Вия (се). Подобен глагол: витàя, -àеш, мин. св. витàх, несв., непрех.

волуптозен, -зна, -зно; волуптозен – (фр. voluptueux) – сладострастен

во̀нта ж. Диал. Руг. Мръсна, мързелива или развалена, развратна жена; вонещица.

вра̀ница ж. Остар. и диал. Не голям плавателен съд със заострено дъно, който се придвижва с весла или с па̀ра; лодка, ладия.

вшутѝявкитѝ и глумитѝ. Шегите и закачките.

въ̀жделѝние, мн. -ия, ср. Книж. Силно, съкровено желание за осъществяване на нещо, обикн. възвишено; копнеж, мечта. – Друга (остар. книж.) форма: в о ж д е л ѝ н и е.

въ̀ждж -иш несв., непрех. Копнея, мечтая. Виж въ̀жделѝние. въ̀жди ме. Безпокои ме, чопли ме, не ми дава мира. Виж въ̀жделѝние.

вѝеръ, -ът м. Ветрило

вѝтва ж. Остар. Книж. 1. Поем. Клонка на дърво; вейка. 2. Разклонение, част от нещо главно, основно; клон. – От рус. ветвь.

вѝтъ, -а, -о, мн. -и, прил. Остар.

СВИДѢТЕЛСТВА

В този раздел предоставяме изображения на някои от споменатите в книгата личности, събития и някои карти и документи като исторически свидетелства. Материалите са събрани от Уикипедия. За подробности и като начало на по-задълбочени изследвания потърсете там съответните статии.

Руско-турска война (1877 - 1878)

Обсадата на Плевен

Най-тежката и продължителна битка в хода на Руско-турската война (1877 – 1878). Западната османска армия затърча в продължение на почти пет месеца град Плевен, обсаден от Западния руски отряд. Временно е забавено руското настъпление в Тракия. Руската победа на 28 ноември/10 декември 1877 г. има решително значение за изхода на войната и Освобождението на България.

Плененият Осман паша, командващ турската войска в Плевен, се представя пред негово императорско величество Александър II, худ. Николай Дмитриев-Оренбургски

Панорама „Плевенската епопея 1877 г.“ е изградена по повод 100-годишнината от боевете при Плевен по време на Руско-турската война 1877 – 1878 г. и освобождението на града на 10.12.1877 г. Разположена е в Скобелев парк, на бойното поле, където по време на III-я щурм за Плевен (11 – 12 септември 1877 г.) се водят най-ожесточените сражения за превземане на града от руската армия. Първата копка е направена на 19 януари 1977 г., а официалното откриване е на 10 декември 1977 г.

Битката при Стара Загора

Там е бойното кръщение на Българското опълчение. Битката е между част от Предния руски отряд и Централната турска армия по време на Руско-турската война (1877 – 1878). Води се едновременно с битките при Нова Загора и Джуранли. Завършва с победа на турците и е последвана от масово избиране на българското население на града.

С навлизането си в Стара Загора войниците на Сюлейман паша избиват 14 500 българи от града и селата южно от града, а други 10 000, основно млади момчета, девойки и жени, са отвлечени и продадени на робските пазари на Османската империя.

Градът е изгорен до основи и обезлюден. Малкото останали живи се спасяват с бягство в Северна България, където престояват до пролетта на 1878 г. Много от тях не се завръщат повече в Стара Загора.

Шипченска епопея*

Отбраната на Шипченския проход е една от най-героичните и решаващи битки по време на Руско-турската Освободителна война 1877 – 1878 г. Боевете, които се водят от 09/21 до 13/26 август 1877 г. между защитниците на прохода и турската армия влизат в българската история под името Шипченска епопея.

Задачата на малобройния руско-български отряд под командването на ген. Н.Г. Столетов, наброяващ около 7 500 души, е да спре превъзхождащата я по численост армия на Сюлейман паша (около 27 000 души и резерва от 10 000), да не ѝ позволи да премине Балкана и да се съедини с турските части в Североизточна България в помощ на обсадената в Плевен армия на Осман паша. Сраженията за Шипка започват на 09/21 август 1877 г.

В течение на шест дни българи и руси с огън и щик отблъскват непрекъснатите атаки на турските табори. Най-тежък и решаващ за отбраната е третият ден – 11/23 август, когато турците все повече затягат обръча около защитниците, а боеприпасите са на привършване. Следобед Сюлейман паша хвърля в боя всичките си резерви срещу центъра на отбраната.

В този най-критичен момент, когато изглеждало, че Шипка ще падне, от Габрово пристига първото подкрепление, изпратено от ген. Радецки. Надвечер пристигат всички роти на 16-ти стрелкови батальон и след ожесточен бой турците отстъпват. Шипка е спасена!

Боевете продължават и през следващите три дни, но проходът вече е здраво в ръцете на руската армия. Отбраната на Шипка продължава и през есента и зимата на 1877 г. Този период влиза в историята като „Зимно шипченско стоене“. Въпреки студа и мъглата, въпреки снежните бури и виелици, защитниците на Шипка геройски бранят прохода. За тези изпълнени с мъжество и саможертва дни телеграфът съобщава с кратката фраза: „На Шипка всичко е спокойно.“

Руските войници и българските опълченци превръщат прохода в непристъпна крепост, “в затворена врата за настъплението на турците към Северна България и отворена врата за победния поход на руската армия към Цариград”, по думите на ген. Радецки.

След падането на Плевен (29 ноември/10 декември 1877 г.) руските войски преминават Балкана при изключително тежки зимни условия и пленяват турската армия на Вейсел паша в шейновския укрепен лагер на 28 декември 1877 г./9 януари 1878 г. Победата при Шипка-Шейново е достоен завършек на Шипченската епопея.

Жертвите, които руските полкове и българските дружини дават на Шипка и в полето на Шейново са около 11 000 – убити, ранени и безследно изчезнали, а над 9 000 души са замръзналите и заболелите по време на Зимното шипченско стоеие.

* <https://www.shipkamuseum.org/about/our-story/>

„Рождество Христово“ е католиконът на православния Шипченски манастир в град Шипка, община Казанлък. Църквата е обявена за храм-паметник и паметник на културата от национално значение. Тя е включена в списъка на Стоте национални туристически обекта на Българския туристически съюз под № 92. Посветена е на героите от Руско-турска война (1877-1878). В нейните подземия е съоръжена костница, в която се съхраняват костите на близо 9000 руски и български воители, загинали в България през Освободителната война.

Паметникът на свободата (също Паметник на Шипка) е монументален паметник на връх Свети Никола. Издигнат е за да увековечи подвига на падналите за свободата на България на мястото отбранявано по време на Шипченската битка, около което са се провели решаващите за Руско-турската война и Освобождението на България боеве през лятото на 1877 г. Паметникът е част от Парк-музей „Шипка“. Основният камък на паметника е положен на 24 август 1922 г., а изграждането му завършва през 1930 г.

Някои от споменатите личности

Александър II Николаевич е император на Русия, цар на Полша и велик княз на Финландия.
Царят Освободител.

Николай Николаевич, велик княз, главнокомандващ Действащата руска армия на Балканския полуостров.
Брат на цар Александър II

Александър III Александрович, император на Русия, цар на Полша и велик княз на Финландия. Син на цар Александър II

Йосиф Владимирович Ромейко-Гурко. Преминава смятания от османците за непроходим Хаинбоазки проход.

Карл Детроа (Мехмед Али паша). Главнокомандващ османските сили на Балканския полуостров и командир на Източнодунавската армия.

Александър Михайлович Дондуков-Корсаков. Водещ участник в Руско-турската война (1877 - 1878) и в създаването на Княжество България.

БЪЛЪЖКИ

Целите

на това възстановено издание са:

1. Да предостави на най-широк кръг съвременни български читатели изданието от 1896 г.;
2. Да представи състоянието на езика ни от края на XIX век;
3. Да запознае читателя с употребата и предназначението на изхвърлените от азбуката ни букви Ж и Ъ;
4. Да покаже, че Вазовият език е достъпен и за съвременния читател с малко помощ от издателя;
5. Да подготви читателя за четене на по-стари произведения на български език;
6. Да запознае читателя със състоянието на държавността ни и духа на онова време;
7. Да пренесе Вазовото послание във времето с оглед на бъдещите предизвикателства пред отделната личност и народа ни;
8. Да изиска по-високо мерило за качество на издаваната в България книжнина, като покаже как би могло да се подходи към такива произведения, без те да бъдат осакатявани.

Романът

Тази книга е разказ на очевидец за живота на българите през годините от 1877 г. до 8-ми септември 1885. Очевидецът е Иван Вазов, известен като Патриарха на българската литература. В самата книга писателят изрично казва, че тя е продължение на „Под игото“.

Оние отъ читателитъ, на които тоя герой е познатъ вече по една, първа история, на която сегашната, въ много точки, изглежда, като продължение, помнятъ навърно, че Боримечката...

Но и без изричното споменаване, книгата изглежда като продължение, най-малкото заради героите. Някои от тях присъстват и в „Под игото“.

Също така писателят не твърди, че това е исторически разказ, но че се опитва да предаде духа на времето, а историческите факти оставя на историците. В края на глава „Марково коляно“ в

Част седма четем:

Но ний нѣма да се уклоняваме назадъ къмъ събитията отъ това лѣто, които прѣдхождахъ и доведохъ революцията. Разказътъ ни въ своето движение напредъ се спрѣ само на единъ нейнъ моментъ, и ний повече нѣма да нагазваме въ исторіята. Ний оставяме на историка, прѣдаването животътъ факти на тая важна епоха, а ний се поврѣщае на задачата си: сфащането духа ѝ.

При все това Вазов мимоходом споменава толкова личности, събития и места, че за да се разбере в пълнота разказът, се видя необходимо да влезем в ролята на историците, като добавихме над сто и петдесет бележки под линия.

Ние пък оставяме на книжовниците да обсъждат художествената стойност на произведението, а аз ще изложа само някои подробности около произведението и изданията.

(А че речникът на редките думи съдържа над триста единици, няма и да споменавам.)

Тази книга се явява продължение на „Под игото“ и като послание. Послание, което може да бъде прочетено така: „Имате вече свобода, но как ще я употребите – за градеж или за разруха? Не залитайте по разрушителни идеологии като социализма.“ Онова нещо, наричано в книгата „социализъм“, днес се е преоблекло в дрехите на безбожния и антихристѣв (изместващ Христа) неолиберализъм.

Издания

Книгата е издавана многократно дори през годините на социализма, за вредите от който писателят предупреждава неколккратно. И въпреки това, или не беше известна, или не беше чете-на от хората, които попитах за нея. Ето изданията, които от-крих, ровейки се в knizhen-pazar.net. По-новите от тях все още мо-гат да бъдат намерени и в книжарниците.

1. 1896, София, Централна книжарница на Т. Ф. Чупевъ
2. 1922, София, Ал. Паскалев, Съчинения. Томъ 24: Нова земя - романъ въ седемъ части. Частъ 1-3; Съчинения. Томъ 25: Нова земя. Романъ въ седемъ части. Частъ 4-7
3. 1929, София, Факелъ, Нова земя. Романъ въ седемъ части. Частъ 1-7
4. 1939, София, Хемус, Избрани съчинения. Том 9: Нова земя – части I-III
5. 1941, София, Хемус, Избрани съчинения. Томъ 10: Нова земя – части IV-VII

6. 1948, София, Хемус, Събрани съчинения. Том 16: Нова земя
7. 1949, София, Александър Паскалев, Съчинения. Том 24: Нова земя. Част 1-3
8. 1956, София, Български писател, Събрани съчинения в двадесет тома. Том 13: Нова земя
9. 1977, София, Български писател, Събрани съчинения в двадесет и два тома. Том 14: Нова земя. Това издание от разгара на социализма има много любопитно представяне на щанда на продавача. Изглежда копирано от гругаге.

„Нова земя“ е сред най-малко издаваните произведения на Вазов. Приживе той излиза през 1896 година в шест препечатки една след друга. След смъртта на автора романът е включен в т. XXIV и XXV на Паскалевото издание на Събраните му съчинения.

"Като народен представител аз не проявих никаква политическа дейност. Не взех никакво участие в острите политически борби, много повече зает с идеята за един голям роман" - споделя Иван Вазов пред проф. Иван Шишманов.

„За жалост критиката, сякаш по един заговор, нападна "Нова земя" най-безпощадно. Едва ли друга българска книга е предизвиквала такъв поток от хули, отричания и нападки. Тия хули силно ме оскърбиха и обезсърчиха, защото аз намирах, намирам и днес, че като историкобитов роман "Нова земя" стои може би по-долу от "Под игото", но го надминава като художествено произведение."

През годините на комунизма партийната критика изобщо елиминираше "Нова земя", замислен като продължение на "Под игото", главно заради недотам угодните размисли на дядо Вазов за зараждащото се социалистическо движение в страната

10. 1984, София, Български писател
11. 1994, Издателска къща Стрелец
12. 2019, София, Кръг
13. 2019, София, A&T publishing
14. 2020, София, Захарий Стоянов, Съчинения в десет тома. Том 7: Нова земя
15. 2021, София, Музон

Освен книжните издания има и електронни. Книгата също може да бъде прочетена в Читанка или изтеглена оттам:

<https://chitanka.info/text/3754-nova-zemja>

Правопис

В тази книга Вазов общо взето следва правилата на Дриновския правопис¹⁵⁵. По-долу ще спомена само нещата, направили ми впечатление, и направените от мен поправки.

I.

Урвата Зли-Пролѣзъ.

По гладката, стрѣмна южна урва на Амбарица — високия старопланински връхъ, който гледа надъ Стрѣмска долина, ставаше нѣщо необикновено и чудно: върволици свѣтъ пълпеше и се катереше на горѣ възъ върлото. Тие върволици идяхъ на синджиръ, защото вървиха по единичката козя пътека, що извиваше на безбройни лакътушки по стрѣмния хълбокъ на урвата, за да изгѣзе на билото. Имаше тамъ съ стотини хора: граждани, селяне, мъже, жени, старци, дѣца — смѣсени, сичкитѣ съ вързопи и брѣмета, мнозина водийки магарета и мулета натварени; имаше гологлави, имаше по чорапи, и боси, имаше по риза само — запѣхтѣни, заморени, исплѣзали языкъ по върлата стѣна. Тие слисани тъпни бързаха, лазяха, смисаха се, прѣваряха се, спѣваха се, падаха по лъзгавата трева на стрѣмнището. Подиръ всѣка минута пълпене — спирахъ, да си поематъ душата, съ погледи уплашено устремени назадъ къмъ политѣ на урвата, къмъ канаритѣ, които стърчахъ застрашително, къмъ долината, колто се виждаше между тѣхъ — и пакъ зафащаха на нагорѣ. А часоветѣ минавахъ, а урвата се не свършаше, а върха на Балкана се не стигаше.

Разночетения при употреба на Ж в 3-то л. мн. ч. в мин. св. и несв. време

155. Виж „История на българския правопис“ от Русин Русинов, Наука и изкуство, София, 1985 г.

Употреба на Ж.

Буквата Ж е позната като голяма носова гласна (голяма носовка, голям юс) или широко Ъ.

Буквата Ж и йотуваната ѝ разновидност ЪЖ идват от старобългарски. В старобългарската епоха са означавали задна носова гласна. Носовото произношение се е запазило частично в малко български говори предимно извън границите на съвременна България. В повечето говори наследникът на Ж е неносов звук. Изглася на Ъ, У или А, а в някои говори се чува като широко О или широко Е.

Този буква е заета в т. нар. кирилица от глаголицата. Кирилицата е съставена от главните гръцки букви, като от глаголицата са ѝ добавени липсващите букви, нужни за обозначаване на особените славянски звукове. В глаголицата тази буква изглежда така: Ѣ и Ѥ (йотувана). Ако я разложим, ще забележим, че се състои от съединени 3(О) и 4(А – носово Е, ен), а йотувана – от 4(Я) и 4. В кирилицата видимо изглежда като съставена от преплетените една в друга букви У, триъгълно О, и Е, полегнало надясно, захлупено – Ж.

При четене на „Нова земя“ от първоизточника¹⁵⁶, дори невъоръженото око още на първата страница забелязва някои несъответствия (разночетения) в правописа при спрежението на глаголите в 3 л. мн. ч. на минало несвършено и свършено време. Понякога глаголите завършват на Ж, а друг път – на А. В дадената по-горе снимка с две точки под буквата съм отбелязал двата случая.

Промених тези случаи в полза на Ж.

Другото по-значимо разночетене с употреба на Ж/ЪЖ/А/Я бе в окончанието за 3 лице мн. ч. в сегашно време на глаголите от 1-ва и 2-ра група.

Глаголите от 1-ва група са тези, които в 3 лице ед. ч. завършват на *е* – *пише, чете, дръме, бие...*

Глаголите от 2-ра група са тези, които в 3 лице ед. ч. завършват на *и* – *ходи, види, миж, върви, учи, съди...*

В 3-та група са глаголите, завършващи в 3 лице ед. ч. на *а* – *гледа, отива, задава, расхожда (се), внимава, бърза...*

Тези глаголи от 1-ва и 2-ра група завършваха понякога на *атъ/ятъ* (вместо на *жтъ/ѣжтъ*, както се срещаха по-често). Всички

156. http://catalog.libvar.bg/view/check_user.pl?id=144633&ITEM=book

такива случаи промених на *жтѣ/ѣжтѣ*.

1-ва и 2-ра гр.: *пишѣжтѣ, дръмѣжтѣ, вървѣжтѣ, ходѣжтѣ, играѣжтѣ*;

но – 3-та гр.: *отиватѣ, задаватѣ, расхождатѣ (се)*.

Това правило беше спазено в много по-голяма степен в полза на *жтѣ/ѣжтѣ*. Употребата на *Ж* (окончание -жтѣ) преобладаваше. Докато при другото правило (окончанието -хж) преобладаваше срещането на -ха.

Впечатление прави, че йотуваната носова гласна *Ѣ* се употребява само след гласна – *ходж/ходжтѣ*, а не *ходѣж/ходѣжтѣ*, *правж/правжтѣ*, а не *правѣж/правѣжтѣ*, *диржтѣ*, а не *дирѣжтѣ*, но винаги *играж/игражтѣ*, *смѣж/смѣжтѣ* се, *пѣж/пѣжтѣ*...

Всички други разночетения в правописанието освен -ха/-хж и -атѣ|-ятѣ/-жтѣ|-ѣжтѣ на различни думи съм решил в полза на по-често срещаната форма. Сиреч – просто поправих словослагателските/печатните грешки.

Името *Кжнѣ* първо се изписва няколко пъти като *Кжнѣ* а след това като *Кънѣ*. Навсякъде го замених с *Кжнѣ*, тъй като така се изписва дори през 1942 г. в именника, издаден от БПЦ¹⁵⁷.

В корена на думите голямата носовка се употребява както в Дриновския правопис – където в старобългарските извори се е срещала *Ж*, се пише *Ж*, а където *Ъ* – се пише *Ъ*.¹⁵⁸ Това правило се запазва и в окръжно писмо № 413 (15.01.1899 г.) от Иван Вазов като министър на Народното Просвещение (неприложено), и в Иванчевския правопис – в сила от 1899 г. до 1945 г. с кратко прекъсване – 1921-23 г.

Има и някои особености. Например Вазов пише *мжгла*, но правилното изписване би било *мѣгла* (*Ѣ*), тъй като в старобългарски думата се е изписвала *мѣгла* и гр. В думите, навлезли от турски и гръцки, също се използва *Ж* вместо *Ъ*. Такива са *кжрѣ*, *чѣпкжнѣ* (тур.); *калджрма* (гр.)...

Ж се пише в края на 1 л. ед. число на глаголите, завършващи днес на -а/я – *сѣдж видж, биѣж, умрж, правж, молж*...

Глаголът *сѣм* в 3 л. мн. ч. сег. вр. се пише в края с *Ж* – *ме сж*; и в корена за бъдеще време – *бждж, бждешѣ, бжде, бждемѣ, бждете, бжджтѣ*.

157. Българска Православна Църква

158. <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/>

Употрѣба на Ъ

Двойното Е, познато и като Ят, е буква, използвана още в глаголицата, където изглежда така – А.

В книгата употребата следва общо взето правилата на Дриновския правопис:

* в корените на думите, които са съдържали буквата Ъ в старобългарския правопис, в глаголите, които окончават на -ѣ „-ее“ и -ѣж „-ея“: съж, пѣж, сѣ, пѣ, ...;

* във формите на глаголите за мин. свършено и мин. несвършено време: видѣхъ, видѣ, видѣлѣ,...

* за разлика от Дриновския правопис, в тази книга Ъ не се пише в мн. ч. на повелително наклонение: бждете, а не бждѣте, провѣрете, а не провѣрѣте...;

* в края на наречията, завършващи на -ѣ (-е): добрѣ, злѣ, гѣ, послѣ, горѣ, кждѣ, пѣшѣ и др.;

* в завършека на старото двойствено число: при гвѣ, ржцѣ, но крила, а не крилѣ;

* в отглаголни прилагателни, завършващи на „ен“: излѣнѣ, прѣзрѣнѣ, запрѣнѣ, вкаменѣнѣ...;

* в частицата нѣ, като съставна част на думите: нѣкакѣ, нѣкакѣвѣ, нѣкога, нѣкой/-я/-е, нѣкого, нѣкому, нѣколко, нѣколцина, нѣкждѣ, нѣгдѣ/нѣйдѣ, нѣщо, нѣчий/-я/-е, нѣма;

* в корена на обобщителните: всѣки/всѣкой, всѣкакѣ, всѣкакѣвѣ, всѣкога, всѣкогашенѣ, всѣкждѣ;

* в представките и предлозите: прѣ-, прѣд-, прѣдѣ, прѣди, слѣд-, слѣдѣ, срѣд-, срѣдѣ, чрѣз-, чрѣзѣ;

* в определителния член -тѣ за мн. ч., в местоименията: тѣ, тѣзи, онѣзи и в производните им.

Употреба на Ъ и Ь

Ъ (голям ер) се среща в края на всички думи от мъжки род, завършващи на съгласна. Пише се и в корена на думите и представките на мястото, където се е срещал в старобългарската писменост.

Ь (малък ер) се среща в края на думите от женски род, завършващи на съгласна – ноцѣ, вечерѣ, речѣ и производната ѣ сирѣчѣ, и всички завършващи на -остѣ – смѣлостѣ, слабостѣ и т.н. При членуване ѣ не зчезва – костѣта, ноцѣта. Ъ се пише и в края на всички съществителни имена от мъжки род, които получават мека членна форма: сѣнѣ, царѣ, денѣ, конѣ, лакѣтъ, пѣтъ; в това число и дея-

мелните съществителни от мъжки род, завършващи на -арь и -тель: млякаръ, учителъ и т.н., но овчаръ...

Други особености

Читателят веднага забелязва отличителния за Вазов изказ на думите, отразен и в правописа. На пръв поглед от гледна точка на съвременния правопис изглежда, че са направени всички възможни грешки при изписване на думите – очуден, сизорно, обикновено, особеностъ и т. н.

Представките без-, въз-, из-, раз- пред буквите п, ф, к, т, ш, х, ч, се потъмняват, т. е. пишат се със С – испитвам, исфръкна, икупителъ, истокъ, исшегувам се, исходъ, исчерпана, но не и пред с/ц – изсмъж се, изслъдвамъ, възстановление, изцъло, разцвѣтъ...

Предлозите „в“ и „с“ се пишат винаги „въ“ и „съ“. Няма „въвъ“ и „съсъ“.

Няма видимо спазване на някакво правило за пълен и непълен определител член. И двата члена се ползват като за благозвучие.

Често се забелязва употребата на падежни форми. Творителен: дъзъртомъ, бързишкомъ, бѣгомъ, дѣбишкомъ... Дателен: „всѣкиму погледа фърчеше“, „Найдену не оставаеше друго“, „пошушна Стрѣмски доктору“... Винителен: „увличаше въ устрема си и Ивана и Найдена“, „да прѣгърне чича си“... Родителен: „отъ чича си“, „И безъ Байрона“...

Добре е да отбележим, че се среща нарочен разнопис в зависимост от това, кой говори или пише – диалект, социолект, идиолект. Например, цитираната Каравелова сатира от един вестник е „...написана по лесний маниеръ на Любена Каравеловъ“. Шопският говор е изписан както се чува – „Тръбе да се каже прѣдъ судѣ, какъвъ е билъ турчина, какъ е пицѣлъ свѣто отъ него.“. Така е и с македонския говор – „Па онъ е море, познафъ го!“. А невенкиният баща (от Бѣла-Черква) се обръща към дъщеря си с „Невяно“, а не „Невъно“. Русенецът Веригаров казва „молѣж“, но Стрѣмски казва „молж“. Всички такива разночетения съм оставил както са.

В книгата не се среща „неж“ или „ѣж“ – както се пише в Дриновския правопис. Пише се „нея“ и „я“.

Често се използват ударения за указване на начина на произнасяне на някои думи – „дъзъртомъ“, „Свѣтлинѣ“, „погаденѣ“, и указване времето на глагола – „Попитана, тя исповѣдѣ, че...“, „Параходътъ спира при Евванъ...“, „...каза Стрѣмски усмихнато, като гледѣ съ какви жарки ржкомахания придружавѣ Шоповъ своята върла кривика...“